

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський державний технічний університет

Н.М. Валуєва

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«ПОРІВНЯЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ»

для здобувачів вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
зі спеціальності 035 «Філологія»

ЗАТВЕРДЖЕНО: редакційно-видавничою
секцією науково-методичної ради ДДТУ
« 1 » 25.01. 2023 р., протокол № 1

Кам'янське

2023

Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу
Дніпровського державного технічного університету заборонено

Конспект лекцій з дисципліни «Порівняльна лексикологія англійської та української мов» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 035 «Філологія» / укл. к. філол. н., доц. Валуєва Н.М.
– Кам'янське: ДДТУ, 2023. – 102 с.

Відповідальний за випуск: к. філол. н.,
доц., зав. каф. Переклад Воронова З.Ю.

Рецензент: доц. кафедри перекладу
Романюха М.В.

Затверджено на засіданні кафедри перекладу
Протокол 1 від 25.01 . 2023 р.

Коротка анотація: висвітлено основні положення про лексичну систему англійської мови у порівнянні з українською й основні розділи лексикології; розглядаються: слово як одиниця мови; словотвір; типи словотвору, що характерні для порівнювальних мов; етимологія; функціонування слів спільного походження в обох мовах; значення слова та феномен полісемії, омонімії, синонімії та антонімії; стилістичне розшарування лексики у двох мовах; англійська та українська фразеологія.

ЗМІСТ

Тема 1. Лекція 1. Вступ. Предмет та завдання порівняльної лексикології.....	4
Тема 2. Лекція 2. Слово, його структура та мотивація	8
Тема 3. Лекція 3. Словотвір. Морфемна структура слова.....	22
Тема 4. Лекція 4. Моделі словотвору. Продуктивні та непродуктивні моделі словотвору.....	30
Тема 5. Лекція 5. Динаміка розвитку словникового складу англійської та української мов. Неологізми.....	39
Тема 6. Лекція 6. Семантичні процеси. Зміна значення слова	50
Тема 7. Лекція 7. Семасіологія. Багатозначність. Системні відношення у лексиці порівнювальних мов.....	60
Тема 8. Лекція 8. Фразеологічний фонд словникового складу англійської та української мов.....	75
Тема 9 ¹ . (ТС9) Функціонально-стилістична диференціація словникового складу англійської та української мов	
Тема 10. Лекція 9. Етимологія словникового складу англійської та української мов	89
Тема 11. (ТС11) Основи лексикографії	

¹ Тема 9 (ТС9), 11 (ТС11) – виносяться на самостійне опрацювання, матеріали з тем див. у методичних вказівках до самостійної роботи

Лекція 1

ВСТУП. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА РОЗДІЛИ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ

План основних питань теми:

1. Предмет та завдання порівняльної лексикології
2. Основні розділи лексикології
3. Структурні методи дослідження лексики²

1. Предмет та завдання порівняльної лексикології

Будь-яка мова характеризується своїм особливим граматичним, словниковим складом і особливою звуковою системою. Однак вивчення цих трьох сторін мови історично було неравномірним. Спочатку основну увагу науковці приділяли вивченню граматичного складу мови, а лексику і фонетику розглядали лише частково в рамках граматики. Лише у XIX ст. лексикологія та фонетика почали розглядатися як окремі галузі лінгвістики.

Лексикологія (від грецької *leksis, lexicos* – слово, вираз; *logos* – вчення) розглядає словниковий/лексичний склад мови в різних аспектах: від самого визначення слова та його меж, фонетичної, морфологічної, семантичної вмотивованості до особливостей структурованості словника.

Об'єктом вивчення лексикології є слово як основна одиниця мови в єдності її змісту і форми, синонімічні, антонімічні, омонімічні зв'язки (іншими словами – парадигматичні) та зв'язки між значеннями полісемічних слів, тематичні групи слів, особливості територіальної і соціальної обумовленості лексичного складу мови.

Предметом вивчення лексикології є лексичне значення слова, його структура і властивості, лексичне значення слова, словниковий склад мови, семантичні зв'язки між словами, походження лексики та її розвиток.

² Пункт: “Структурні методи дослідження лексики” виноситься на самостійне опрацювання, матеріали з цієї підтеми див. у методичних вказівках до самостійної роботи

Дослідження лексичного складу мови може можна проводити з різних точок зору: синхронічної, діахронічної, порівняльної, відповідно виокремлюють синхронічну, або описову, лексикологію, історичну лексикологію та порівняльну лексикологію.

Синхронічна (або описова) лексикологія досліджує структури лексичного складу мови на певному етапі його історичного розвитку, процеси зміни його складу, стилістичну диференціацію лексики, розробляє типологію значень слів, виділяє й аналізує активні й пасивні пласти лексики.

Історична лексикологія досліджує вивчає історію слів, формування і розвиток окремих груп лексики, словникового складу в цілому, історичних змін у лексичній системі.

Порівняльна лексикологія шляхом зіставлення лексичного складу двох або більше мов вивчає спільні та відмінні ознаки формування окремих лексико-семантичних груп, особливості номінації явищ дійсності, що відображають характер національної картини світу, тенденції розвитку лексичного значення, особливості вираження в ньому оцінно-кваліфікаційної діяльності людини.

Лексикологія як лінгвістична дисципліна існує в тісному контакті з іншими аспектами мовознавства, вирішуючи різні проблеми, пов'язані із словом. Розгляд словникового складу мови включає: опис різних типів слів/еквівалентів слів й способів їх утворення, іншомовні запозичення та їх роль у збагаченні словникового складу мови, аналіз різних лексичних груп та пластів сучасної англійської та української мови (книжкової і розмовної, сленгу, неологізмів, архаїзмів тощо), аналіз системних відношень між ними (синоніми, антоніми); також лексикологія вивчає загальну характеристику сучасного словникового складу мови, її специфічні риси й структурні моделі слів, що входять до неї, продуктивні й непродуктивні засоби словотворення, закономірності функціонування мовних одиниць, пов'язаних з національним світобаченням тощо. Пошук спільного й відмінного у лексичних системах двох/або більше мов, визначення особливостей вживання мовних одиниць,

що виражають подібні поняття, надання перекладачеві знань й умінь стосовно вибору адекватного варіанту перекладу з фахової, а не інтуїтивної точки зору – це завдання *порівняльної лексикології*.

2. Основні розділи лексикології

Вибір підходу до вивчення лексичного складу мови обумовлений завданнями дослідження. При цьому часто залучаються дані, отримані у суміжних із лексикологією розділах мовознавства.

У **центрі уваги** дослідників залишається **слово або еквівалент слова**. Історично можна нарахувати понад сімдесят критеріїв визначення слова за графічними, фонетичними, структурними, граматичними, семантичними та іншими принципами.

Будь-яке слово можна розглядати з різних сторін, у зв'язку з цим формувалися різні аспекти вивчення слова, утворювалися різні розділи лексикології. Яке ж коло питань виділяли “дослідники слова”? Виділимо головні з них.

1. Що означає поняття “слово”? Це питання є найбільш складним і вимагає зазвичай розгорнутих даних для відповіді на нього. Розділ лексикології, що займається проблемами, пов'язаними із значенням слова, називається *семасіологією*.
2. З чого складається слово і як визначити його межі? – цим питанням займається самостійний розділ мовознавства – *морфологія*, цей розділ пов'язаний з лексикологічними проблемами, тому деякі завдання, пов'язані з морфологією, вирішуються в рамках лексикологічних досліджень, наприклад, питання про значення афіксів та їх взаємовідносин з основами.
3. Яким способом було утворено слово? Відповідь це питання знаходимо у розділі *словотвір*, який тісно пов'язаний з морфологією.
4. У яких сферах вживається слово? Це вже завдання стилістики, про яку йшлося вище. У межах лексикологічних досліджень питання важливе з

погляду загального обсягу значення слова; тут ми знову повертаємось до розділу *семасіології*.

5. Нерідко одне поняття може бути описане не одним словом, а постійною групою слів (*casual - free and easy* (=уважний, недбалий; надто безтурботний, безтурботний); *to begin (smth) - to get (smth) under way* (=почати здійснювати; пускати в хід); etc). Як правило, такі словосполучення стійкі та емоційніші, ніж відповідне їм слово. Вивченням їх особливостей займається розділ лексикології, який називається *фразеологією*.

6. Яке походження слова? Оскільки відповідь на це запитання часто вимагає залучення даних кількох мов, його пошуки виходять власне за межі лексикології. Відповідний розділ мовознавства називається *етимологією*, але його дані особливо необхідні в лексикологічних дослідженнях словникового складу англійської мови через його специфіку — англійський вокабуляр на 70 % складається із запозичених елементів.

7. Як описати слово? Як упорядкувати усі відповіді на попередні запитання? До яких систем входить *слово*? Це вже завдання *лексикографії* — науки про складання словників, дані якої використовуються також лексикологами.

Уці ці розділи лексикології в компаративному аспекті представлені у курсі “Порівняльна лексикологія англійської та української мов”.

Питання для самоперевірки:

1. Що вивчає наука лексикологія?
2. Що є предметом вивчення описової лексикології?
3. Який предмет вивчення історичної лексикології?
4. Що вивчає порівняльна (контрастивна) лексикологія?
5. Що таке слово та еквівалент слова?
6. Наведіть приклади еквівалентів слова.
7. Охарактеризуйте слово з точки зору його внутрішньої та зовнішньої структури.
8. Що вивчає етимологія?
9. Охарактеризуйте розвиток, історичні умови та особливості становлення літературної норми англійської та українсько мов.
10. Які методи лінгвістичного аналізу використовуються при контрастивному вивченні лексики?
11. В чому полягає суть дистрибутивного аналізу?

12. Наведіть приклади аналізу за безпосередніми складниками.
13. В яких випадках доцільно проводити трансформаційний аналіз?
14. Яка гіпотеза покладена в основу компонентного аналізу? В чому полягає її суб'єктивізм?
15. Для чого потрібен компонентний аналіз?

Література:

Основна:

1. Верба Л.Г. Порівняльної лексикології англійської та української мов. Вінниця: Нова Книга, 2008.
2. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Конспект лекцій, ступінь бакалавр / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін; І.Ю. Сіняговська. Кривий Ріг : [ДонНУЕТ], 2019. 149 с.

Додаткова:

3. Філон М.І., Хомік О.Є. Сучасна українська мова. Лексикологія. Частина Навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.– Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010.

Лекція 2

СЛОВО, ЙОГО СТРУКТУРА ТА МОТИВАЦІЯ

План основних питань теми:

1. Слово як одиниця мови. Проблема визначення слова
2. Зовнішня та внутрішня форми слова. Види мотивації

1. Слово як одиниця мови. Проблема визначення слова

Визначення слова в межах однієї мови є одним із найскладніших питань у мовознавстві. Існує велика кількість визначень слова; відомі фонетичні, семантичні, морфологічні, синтаксичні визначення та їх поєднання.

Намагаючись дати визначення слову, слід враховувати відсутність чітких меж між фактами мови і наявність проміжних та синкретичних явищ

(напр. слово може перетворюватися на морфему, а словосполучення – на складне слово).

Слово має різний обсяг та набір ознак у системі мови і у мовленні. У мовленнєвій реалізації слово може набувати, втрачати або змінювати (як у плані змісту, так і в плані вираження) ознаки, які характерні для нього як одиниці мови.

Надзвичайну складність викликає проблема виокремлення слова як одиниці мови і мовлення. Той факт, що слово водночас належить системі мови і мовленню, вказує на недостатність лише синтаксичних мовленнєвих характеристик і дистрибутивних ознак для визначення слова і встановлення його меж. У багатьох випадках визначення меж слова можливе лише з урахуванням парадигматики мови.

В історії мовознавства відомо більш ніж 70 різноманітних критеріїв визначення слова, в основі яких лежать графічні, фонетичні, структурні, граматичні, синтаксичні, семантичні та системні принципи.

Графічний аспект застосовується для визначення слова як послідовності знаків, обмежених пропусками. Однак таке розуміння слова використовується лише для вирішення певних прикладних завдань і не може адекватно відобразити природу мови. Написання слів разом, окремо або через дефіс – це в значній мірі умовність і данина традиції (пор.: англ. *workout*, *work-out* (розминка); нім. *spazierengehen*, *spazieren gehen* (піти погуляти); ісп. *se lo doy* (йому це даю), *dame lo* (дай мені це)).

Фонетичний аспект полягає в таких ознаках звукової єдності та відособленості, як наявність паузи до і після слова, загальний і єдиний наголос тощо. Однак слід враховувати, що слово може мати більш ніж один наголос або може бути ненаголошеним (прилягати в якості проклітики до наступного або енклітики – до попереднього слова і, таким чином, включатися у структуру так званого акцентного слова (рос. *н'а пол, ст'ал бы*)).

Структурно слово визначається як звукова послідовність, в яку не можна включити іншу послідовність того ж рівня без порушення

семантичної або граматичної цілісності. Однак і цей критерій не є абсолютним. Порівняй нім. anrufen – ich rufe dich an; рос. никто – ни у кого; англ. (to) do – he is always doing it – I have already done it. Таким чином, за даним критерієм названі випадки слід відносити до словосполучень, які морфологічно чергуються зі словами, або припускати, що морфологічна форма слова складається з декількох слів. В іншому випадку визнається існування подільних слів (які можна розчленувати), які зовні співпадають зі словосполученнями.

За морфологічним критерієм слово характеризується цільнооформленістю: граматичні показники оформлюють слово в цілому, а не його окремі частини. На відміну від словосполучення, яке носить нарізнооформлений характер (складається з окремих самостійних одиниць мови – слів), слово є цільнооформленим утворенням. Якщо порівняти слово bearskin і словосполучення (the) skin of (a) bear, то можна побачити, що, незважаючи на однакові основи і значення, вони вказують на одне явище об'єктивної дійсності, але відрізняються за своєю граматичною будовою. Так, у слові bearskin обидва компоненти оформлені як одне ціле (bearskin(-), bearskin(-s)), в той час як у словосполученні (the) skin of (a) bear кожен із двох компонентів має самостійне граматичне оформлення (the skin-s of the bear-s).

Цільнооформленість включає в себе також і певну семантичну оформленість. Так, явище позначене словом bearskin, сприймається як щось цільне, яке містить його окремі риси (шкіру та її віднесення до певної тварини), в той час як явище, позначене словосполученням (the) skin of (a) bear, сприймається як два окремих компоненти об'єктивної дійсності. Таким чином, навіть найменш цільне за своєю будовою слово є по суті більш близьким за своєю оформленістю до простого, монолітного слова, ніж будь-яке сполучення слів.

За синтаксичним критерієм слово визначається як потенціальний мінімум речення (що вказує на можливість окремого слова виконувати

функцію речення) і як мінімальна синтаксична одиниця (можливість слова функціонувати як член речення). Недоліком даного критерію є те, що він виключає з розгляду службові слова (прийменники, сполучники і частки), а також слова типу *thus, therefore*, оскільки вони не утворюють самостійних речень і не функціонують як члени речення.

За семантичним критерієм слово визначається як "все те, що виражає одне певне поняття". Принциповою ознакою слова є наявність значення. Однак традиційне уявлення про те, що значення слова зводиться до поняття, є не зовсім вірним. Як правило, значення має більш складну будову і може містити різні конотативні елементи. Власні імена, наприклад, не виражають поняття. Вони лише дають назву предметам і не містять у своєму значенні певний клас предметів. У випадках, коли власне ім'я набуває властивості позначати клас предметів, воно втрачає статус власного імені й переходить до розряду загальних імен (пор: *Don Juan; Don Quixote; John Doe/Jane Doe* – використовуються для назви чоловіка/жінки, ім'я яких невідоме; *Joe Miller* – давно відомий анекдот ("з бородою"). Також не виражають понять вказівні слова і займенники (*I, this, that* тощо).

Ще однією семантичною ознакою слова, на відміну від морфеми, часто вважають ідіоматичність, тобто неможливість виведення значення цілого із значень його компонентів.

В англійській мові досить часто спостерігаються випадки цільнооформлених слів з ознакою ідіоматичності: *aftermath* – наслідки, *beefcake* – чоловічий (для чоловіків), *blackmail* – шантаж, *harebrained* – безглуздий, *to mastermind* – підготувати/влаштувати, *to one-up* – переплюнути / заткнути за пояс, *to pussyfoot* – бути нерішучим/коливатись/крутити, *stone-broke* – без копійки (грошей).

З іншого боку, в мові існує значна кількість цільнооформлених слів неідіоматичного характеру: *sailboat, rainwater, policewoman, trademark, postcard, bookcase* тощо. Це стосується і нарізнооформлених утворень: у словосполученнях *hard work, spray paint, sliced bread, to stay alone, strong will*

ознаки ідіоматичності взагалі відсутні, а у словосполученнях типу *to pull one's leg, to take pains, to swim like a brick, to give smb the boot, red tape, no sweat, fat chance* присутність ідіоматичності не викликає сумнівів. Це дозволяє зробити висновок про те, що семантична цілісність на підставі ідіоматичності не може бути критерієм розмежування слів і словосполучень.

Дослідник О.В. Кунін виділяє 7 ознак цільнооформленості англійського слова, причому перші чотири із них властиві всім словам, а інші – лише деяким:

1. Слово не може складатися зі слів.
2. Структурна цілісність.
3. Морфологічна цілісність (компоненти слова не можуть входити до будь-якого парадигматичного ряду).
4. Властивість утворювати нарізнооформлені одиниці мови і мовлення.
У складі таких утворень слово є компонентом, який легко відокремлюється від інших одиниць.
5. Наявність словотвірної парадигми.
6. Присутність у складних словах з'єднувальних елементів *i, o, s* (*handiwork, Anglo-Saxon, salesman*).
7. Написання разом або через дефіс. Компоненти нарізнооформленого утворення завжди пишуться окремо.

Питання тотожності слова є одним з центральних у мовознавстві вже тому, що якби слово у кожному відрізку мовлення (який можна визначити як слово) являло собою щось неповторне і нетотожне тому, що можна знайти в інших відрізках мовлення, то обмін думками був би неможливий.

Проблема тотожності слова розглядається з урахуванням належності різних граматичних форм до одного слова – з одного боку, а з іншого – належності різних вживань до одного слова.

Як відомо, граматичні відмінності між формами одного слова не змінюють його лексичного значення. Різні форми слова, що вказують на один референт, утворюють одне слово. Таким чином, граматичні форми типу (to)

work, (she) works, (they) worked, working або dog, dog's, dogs, dog's є лексично тотожними словам work (v) і dog (n).

Іноді (наприклад, у випадку лексикалізації форм множини іменника) словоформа одного слова може набувати нового лексичного значення, втрачаючи належність до спільного референта, і таким чином набувати статус іншого окремого слова. Такі іменники, як looks, arms, attentions, belongings, pictures, glasses, draughts, duties, customs, pains, є прикладом лексикалізації, коли словоформа набуває рис окремої лексеми і нових, незалежних функціонально-семіотичних параметрів. Це свідчить про можливість переходу граматичних відмінностей у лексичні. Отже, слово arms у значенні "зброя" стає вже іншим словом щодо слова arm "рука" і відповідно є омонімом до одиниці arms "руки".

До диференційних ознак слів відносять їх парадигму, але лише у випадку, коли відмінність парадигм є засобом вираження семантичної, а не граматичної відмінності. Одиниці drink (n) і drink (v) мають різні схеми відмінювань, а також відрізняються за семантичними ознаками і, відповідно, є різними словами.

Дієслова hang у значенні "карати через повішання" і hang – "вішати, висіти" мають однакову парадигму, за винятком форми минулого часу і форми дієприкметника минулого часу (hanged : : hung). Таким чином, вони відрізняються за граматичними і семантичними ознаками, що, в свою чергу, вказує на їх належність до різних слів. Однак домінуючою при цьому є семантична ознака (пор. форми spoiled – spoilt, showed – shown, sped – speeded, wetted – wet, dwelt – dwelled мають лише деякі граматичні відмінності при відсутності семантичних і, відповідно, належать до одного слова).

Слово характеризується не лише звуко-графічною оболонкою, а й наявністю певного, закріпленого за ним значення. Будь-яке конкретне значення передає об'єктивну і суб'єктивну інформацію про навколишній світ і, таким чином, відображає відповідні структури свідомості. Це, в свою чергу,

неминуче призводить до розшарування значення на когнітивний (його ще називають пізнавальним, інтелектуальним, референційним, денотативним, іноді навіть семантичним (у вузькому значенні терміна) і прагматичний (конотаційний) компоненти. Перший компонент співвідноситься з інформацією про світ, яким він є поза суб'єктивною оцінкою і переживаннями індивіда. Друга складова значення вказує на суб'єктивне ставлення індивіда, його переживання та оцінку позначуваного явища. Таким чином, когнітивне значення імен вказує на власне денотати, а прагматичне – на суб'єктивне відношення до них.

Під стилістичною характеристикою (конотацією) розуміють різноманітні оціночні, емоційні та експресивні моменти, які характеризують той чи інший стиль мовлення, але не є складовими змісту, власне семантики певної лексеми.

У лексикології прийнято розрізняти поняття "слово" і "лексема". Слово є конкретною одиницею.

Лексема - слово-тип, абстрактна одиниця мови, інваріант, у якому абстрагуються від його форм.

Іншими словами, лексема - це слово в сукупності його форм і можливих значень у всіх його вживаннях і реалізаціях. Так, у реченні Людина людині друг є три слова і дві лексеми, бо слова людина і людині є формами (варіантами) однієї лексеми.

Лексема може варіюватися і в плані вираження, і в плані змісту.

Типологія лексичних значень спирається на три **основні** види відношень: понятійно-предметний зв'язок (парадигматичні відношення), відношення слів одне до одного (синтагматичні зв'язки) і ступінь вмотивованості значення (дериваційні зв'язки). Виділення різних типів лексичних значень допомагає глибше розібратися в семантичній структурі слова, зрозуміти характер системних внутрішньослівних зв'язків.

Слово має лексичне і граматичне значення.

Лексичне значення – це реальний зміст слова, те, що сово називає. Основним у лексичному значенні слова є поняття. Поняття виражається совом. Поняття – це форма людського мислення, в якій проектуються основні ознаки речей і явищ об'єктивно до існуючої дійсності.

Службові частини мови не мають лексичного значення (прий., спол., частки).

Виокремлюють слова з конкретним і абстрактним значення. Слова які позначають назви, співвідносні з конкретними речами, властивотяи. діями, називають словами з **конкретним значенням.слова**, які означають назву понять, які не є співвідносні з конкретними речами, називають **абстрактами.** (радість).

Лексичне значеня слова – це повне відображення предмета чи явища у свідомості, яке входить у структуру слова, кожне самостійне слово має лексичне значення.

2. Зовнішня та внутрішня форми слова. Види мотивації

Словник (лексичний склад) будь-якої мови включає всі слова мови та еквіваленти слів. **Слово** – це основна одиниця мови, яка характеризується певним значенням, має певну групу звуків у певному граматичному оточенні, а **еквівалент слова** – це стійке семантично зв'язане словосполучення (фразеологізми), що, на відміну від подібного до нього синтаксичного утворення, не створюється у процесі мовлення, а входить до нього у фіксованому співвідношенні семантичної структури та певного лексико-граматичного складу, тобто як готова одиниця [Л.Верба, с. 6].

Еквіваленти слів можуть мати однослівний відповідник у в своїй мовній системі. Наприклад, в англійській сталий вираз *to give a kiss* має однослівний відповідник - *to kiss*, в українській: *дати оцінку* - *оцінути*, або не не мати його: *take a powder* — *to leave in a hurry; depart without taking leave, as to*

avoid something unpleasant; в українській: *взяти ноги на плечі - швидко тікати*.

Подібні сполучення входять у мовлення як цілісні одиниці, вони не розкладаються на самостійні компоненти. Стійкість таких одиниць може бути різною, в одних випадках один чи навіть кілька компонентів можуть змінюватися: *pull the wool over smb's eyes / throw dust in / into somebody's eyes* (дурити когось, замилювати очі); *eat crow / dirt / humble pie* - (терпіти приниження), або українські фразеологізми: *відігрівати / відігріти (вигодувати) змію (гадюку) біля (коло) [свого] серця (за пазухою)*; *співати (виводити, розливатися, заливатися) соловейком (солов'єм)*.

Слово має складну структуру, яка формується у процесі розвитку мови. Його зовнішня та внутрішня структури здатні змінюватися під впливом фонетичних, морфологічних, семантичних та інших факторів.

Одиницями **зовнішньої структури** слова є *префікси, суфікси, корені, основи та їх комбінації у двох мовах*. Вивчає зовнішню структуру слова словотвір, який в англійській та українській мовах має багато спільних рис, і слова часто мають схожу структуру. Так, велика кількість префіксів та суфіксів мають аналоги у двох мовах (*writer; student; teacher / письменник; студент; вчитель*); проте частина українських суфіксів (а суфіксальна система англійської мови значно розвиненіша та багатша за англійську) не має словотворчих аналогів в англійській мові (*сонце і сонечко, хвилина і хвилинка*). І навіть там, де такі аналоги є - пестливі звертання до батьків чи дітей - *мамо і матусю, тату і татусю, (mummy, daddy)*, все ж в українській мові словотворення і тут значно потенційно багатше — *мамочко, мамусенько, матусенько, мамцю, матінко; татку, татуню, таточку*.

Розділ лексикології – семасіологія – вивчає **внутрішню структуру слова**, тобто його значення, види значень та їх відтінки, а також мотивованість значення, зв'язок між зовнішньою формою та значенням слова, семантичні групи слів, зміни значення слова. Так, наприклад, **фонетична мотивація** наступних слів досить прозора: *buzz, splash, snore /*

дзижчати, хлюпати, хропіти - та у двох мовах і навіть абсолютно однакових звуках - українцю чується хропінні *xp*, а англійцю *s..r*.

Семантичні процеси, що відбуваються у мові, мають універсальний характер, отже, є спільними для обох мов, та конкретний прояв, скажімо, звуження чи розширення значення слова, зниження чи підвищення, а особливо стилістичні обмеження на вживання тих чи інших слів виявляє типові випадки розбіжностей. Мовна свідомість кожного народу виділяє ключові, центральні і периферійні чи вторинні елементи значення, які в одних випадках співпадають, а в інших-ні.

Мотивація слів може бути і **структурною (морфологічною)**. Для цього потрібно знати значення основних суфіксів та префіксів, особливості взємодії основ у складних словах, і значення слова стане мотивованим. При такому аналізі можна виявили специфічні для англійської або української мови типи мотивації. Так, наприклад, широко розповсюджений в українській мові тип складних прикметників із сурядним зв'язком між його частинами: *механіко-математичний, курортно-реабілітаційний* для англійської мови не характерний, а надзвичайно простий англійський перехід слова з однієї частини мови у іншу, конверсія (*monkey - to monkey, microwave - to microwave*) та лексикалізація слівних груп стану (*a don't-wake-the-baby voice* чи *soldier-of-fortune ambition*) не мають рівних за статусом лексичних еквівалентів в українській, хоча мотивація слів у всіх вищеназваних випадках прозора.

Внутрішня форма є буквальною значенням слова, його мотивацією. Етимологія — це походження слова. Розглянемо, наприклад, слово *банкрот*. Походить воно з італійського словосполучення *banca rotta*, що буквально означає «поламана лава». Отже, відповідне італійське словосполучення є, якраз, етимологією даного слова, а буквально значення цього словосполучення — мотивацією слова *банкрот*, тобто його внутрішньою формою.

Вивчення діалектичного зв'язку між значенням та внутрішньою формою є має певний інтерес як у теоретичному, так і в прикладному аспектах. Цей зв'язок між планом змісту та планом вислову лексичної одиниці визначає, зокрема, таку мовну універсалью, як *вмотивованість* лексичної одиниці. Слід відмітити, що мотивація не залежить просто від взаємовідносин між формою та змістом одного знаку, але й від зв'язків з іншими одиницями плану змісту всієї мови, оскільки створення кожного нового мовного знаку зумовлено досягнутим станом всієї системи.

Мотивованість служить сполучною ланкою між формою і змістом знаку, однією із важливих його (знаку) характеристик. Тому, кажучи про різницю між значенням і вмотивованістю, не слід забувати про різні гносеологічні функції внутрішньої форми і мотивації. Внутрішня форма — обов'язкова семантична характеристика будь-якого слова, «розумовий образ» предмета, об'єктований соціальним досвідом людини і «підказаний» йому структурними особливостями самого слова, вмотивованість же властива далеко не кожній лексичній одиниці, а точніше — її внутрішній формі. Розкриваючи вмотивованість слова, необхідно враховувати зіставні характеристики його значення і внутрішньої форми. Межі мотивації визначаються тією частиною лексичного значення, котра аналізується у внутрішній формі. Семантичні складові внутрішньої форми, що виникли випадково і не знайшли (чи втратили) відношення з відповідним лексичним значенням, не розкривають мотивації слова, а навпаки, вони зменшують, послаблюють її, роблять слово в цілому хибно вмотивованим. Вмотивованість як характеристика завжди потенційно включається цілком до внутрішньої форми, не розкриваючи при цьому всіх її необхідних сторін.

Більше того, вмотивованість повинна бути не просто фіксатором спільних характеристик внутрішньої форми і значення, констатувати наявність семантичного зв'язку між ними, але й служити своєрідним індикатором як кількісних, так і якісних особливостей цих спільних

складових, їх інформаційної частки в межах всього лексичного значення. Таким чином, вмотивованість мовних знаків, зокрема слів, слід розглядати як один з елементів, що забезпечують системність, а звідси, й надійність функціонування найбільш складної частини мови — лексики.

На рівні мотивації здійснюється асоціативний зв'язок між семантичними елементами номінативної одиниці і відповідним лексичним значенням.

Вмотивованість може мати різний характер залежно від того, яку зі сторін аналізованого поняття підкреслює відповідний вираз. З. Ульман пропонує розрізняти три види мотивації: 1) фонетичну, чи природну (наприклад, для вигуків); 2) морфологічну (інколи її називають морфематичною, оскільки вона притаманна складним і похідним словам); 3) семантичну (яка враховує семантичні зв'язки між компонентами найменування та явищем переусвідомлення. Відповідно до цієї відомої класифікації І. З. Торощев виділяє три способи мотивації: 1) мотивацію через наслідуванням; 2) мотивацію через ознаку; 3) мотивацію через зміст.

В.Г. Гак називає фонетичну вмотивованість абсолютною (чи зовнішньою), інші види — відносною (чи внутрішньою) вмотивованістю, що може бути морфологічною (значення слова витікає зі значення складових його частин) і семантичну (значення утворюється через переусвідомлення).

В мовному рівні ми розрізняємо три види вмотивованості: 1) *знакову* (семіотичну); 2) *формальну* (словотворчу); 3) *змістову* (інтенсіональну).

Знакову вмотивованість можна розуміти як вмотивованість у слабкому змісті, і вона властива всім лексичним одиницям, що реально функціонують у мові у вигляді мовних знаків. Даний вид вмотивованості не вимагає кількісних вимірів чи логічної верифікації. Тут слово мотивується самим фактом існування та вжитку. Справа в тому, що в мові не існує абсолютно невмотивованих слів. Всі вони взаємопов'язані з відповідним значенням хоча б до рівня спільної лексико-семантичної категорії.

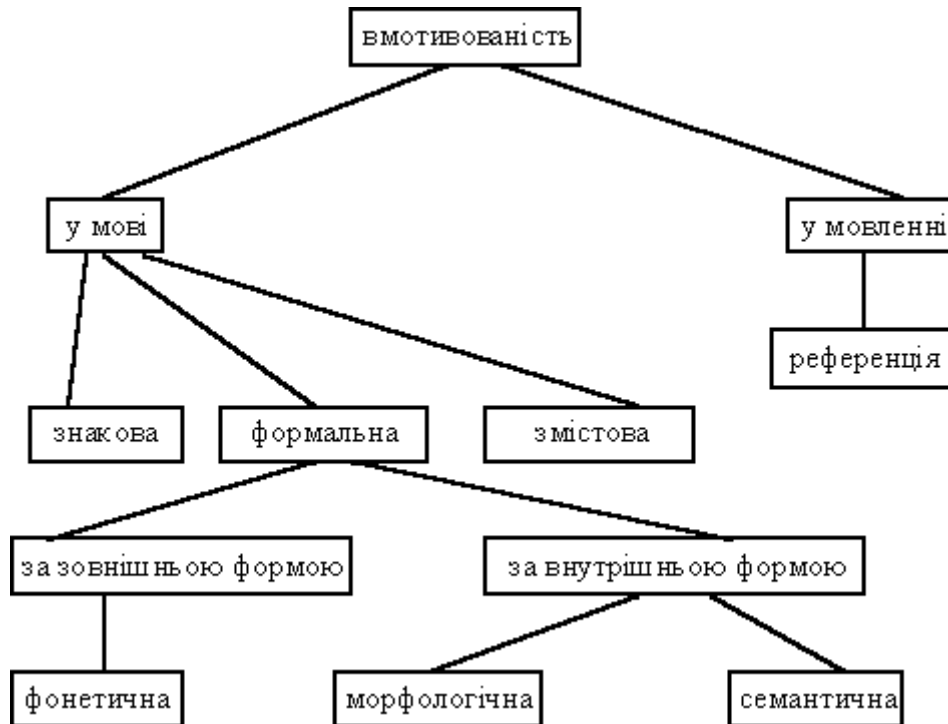
Отже, якщо слово не вмотивовано своєю предметною співвіднесеністю, то його здатні мотивувати деякі системні характеристики, хоча, цілком зрозуміло, бажана конкретна співвіднесеність форми та змісту мовного знака, що передбачається іншими видами мотивації лексичних одиниць.

Формальну вмотивованість поділяють на два типи: 1) *вмотивованість за зовнішньою формою* (тобто фонетична чи абсолютна, чи експліцитна вмотивованість, наприклад, «гелготати»); 2) *вмотивованість за внутрішньою формою*.

Морфологічна мотивація визначається насамперед словотворчою моделлю лексичної одиниці, в той час як семантична є результатом взаємовідносин між словотворчими формантами і основою, між новим і попереднім значенням, між різними модифікаціями внутрішніх форм (наприклад, інтенсифікації, квантифікації, зменшення, вказівки тощо., про що вже говорилося). Різниця між морфологічною і семантичною мотиваціями особливо чітко має прояв у складних словах, де структурні особливості відступають на другий план, а визначну роль грає саме «семантичне прочитання» взаємозв'язків між словами-елементами. До семантичного типу мотивації слід віднести також переусвідомлення, де структурна модель нового утворення залишається без змін, тобто морфологічна мотивація не має прояв. Але враховуючи одночасно тісний взаємозв'язок і деяку розмитість меж між цими підтипами мотивації, доцільно об'єднати їх в один тип — семантико-морфологічну мотивацію, що всебічно характеризує структурно-семантичні особливості словотворчої архітекτονіки лексичної одиниці.

Особливим варіантом семантико-морфологічної мотивації є аббревіатурні утворення, що скорочені варіанти слів чи виразів мотивуються їх повною формою. Умовно назвемо це явище *посередньою* мотивацією. Винятки тут можуть складати аббревіатури типу «профорг», «вуз», «загс», що майже втратили ознаки скорочення і перетворилися на повноцінні слова, хоча сліди імпліцитного все ж залишаються помітними.

Схематичне зображення типології вмотивованості:

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть основний об'єкт вивчення лексикології.
2. Чому багато вчених вважають завдання визначення поняття "слово" надійсним?
3. У чому полягає суть знаковості слова?
4. Що вивчає наука семасіологія?
5. Охарактеризуйте слово як єдність трьох його компонентів ("семантичний трикутник" Огдена-Річардса).
6. Що розуміють під граматичним та лексичним значенням слова?
7. Яким чином класифікують типи лексичного значення слова?
8. Що таке денотативний й конотативний компоненти лексичного значення? Наведіть приклади.
9. Що таке внутрішня форма слова або мотивація?
10. Наведіть приклади морфологічно мотивованих/немотивованих слів.

Література:*Основна:*

1. Верба Л.Г. Порівняльної лексикології англійської та української мов. – Вінниця: Нова Книга, 2008.
2. Сингаївська А.В., Мосейчук О.М. Основні критерії визначення слова як одиниці лексичного рівня // [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8662/97/>

3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навчальний посібник. – Вінниця: Нова Книга, 2003.

Додаткова:

4. Гайденко Ю.О. До проблеми визначення слова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія “Філологія”, 2014. - № 13. – С 170-173.

Лекція 3

СЛОВОТВІР. МОРФЕМНА СТРУКТУРА СЛОВА

План основних питань теми:

1. Основні поняття словотвору. Класифікація морфем. Продуктивні суфікси. Продуктивні префікси. Комбінуюча здатність основ і афіксів
2. Поняття про словотвірну модель. Типологія словотвірних моделей

1. Основні поняття словотвору. Класифікація морфем. Продуктивні суфікси. Продуктивні префікси. Комбінуюча здатність основ і афіксів

Словотвір – це утворення нових слів з двох або більше кореневих морфем. Такі слова називаються складними словами. У лінгвістиці складні слова можуть бути як рідними, так і запозиченими. Споконвічні англійське корені є зазвичай вільними морфемами, а це означає, що рідні складні слова можуть складатися з незалежних слів, які можуть зустрічатися окремо. Наприклад, слово: *mailman* (складається з вільних коренів *mail* і *man*) *mailcarrier*, *doghouse*, *fireplace*, *fireplug*. Або діалектне слово для «*fire hydrant*».

Слово складається з морфем. Морфема (грецьк. морфе – форма) – це мінімальний знак, мінімальний фонетичний комплекс, у якого є значення і який не розчленовується більше на простіші одиниці такого ж рівня. У певних випадках, правда, говорять про “нульову морфему” (Це, наприклад,

коли іменник переходить у дієслово в англійській мові чи коли знахідний відмінок іменника повторює називний). Вияв морфем у слові називається ще просто морф.

Аломорф – це варіант певної морфем, що зазнав фонетичної модифікації, зумовленої звуковим складом сусідніх морфів або формальною будовою слова. Наприклад, коли взяти такі англійські слова, як *incorrect*, *irresistible*, *immobile*, можна побачити, що у всіх словах є один і той же префікс *in-*. Та в залежності від того, яким є перший звук кореня, він зазнає фонетичної модифікації. Те ж саме в українських словах зробити, спитати, зіставити, маємо аломорфи префікса *з-*. Отже, у морфему об'єднуються однойменні морфи (кореневі, суфіксальні, префіксальні та ін.). Морфема може бути представлена одним морфом або його ало- морфами.

Залежно від ролі, яку виконують морфем, і значень, які вони виражають, вони поділяються на кореневі й афіксальні. Кореневі виявляються в коренях слів. Афіксальні поділяються на префікси та суфікси. Ми не торкаємося тут флексій, це морфем, значення яких не лексичне, а граматичне.

Розбираючи склад слова, ми необхідно стикаємося ще і з поняттям основи. Основа – це частина слова, що виражає його лексичне значення. При морфемному поділі слова основою є та частина, що залишається після вилучення афіксів із граматичним значенням. Вода, широкий, стороною / англ. *calls*, *corrected*, *playing* мають у своєму складі граматичні морфем (*-а* – флексія називного відмінку іменника, *-ий* – чоловічий рід, називний відмінок прикметника, *-ою* – орудний; англійські *-s* – це або 3 особа однини теперішнього часу дієслова, або ж множина іменника, *-ed* – минулий неозначений час дієслова, *-ing* – суфікс діє-прикметника). Для української мови поняття основи має набагато ширше застосування, бо це мова флективна, і будь-який лексичний аналіз починається якраз із вилучення граматичних морфем.

Морфемі бувають вільними і зв'язаними. Вільна морфема – це та, яка матеріально збігається з основою хоч в одному повнозначному слові – дуб /oak, син/son. Зв'язані морфемі ніколи не збігаються з основою, тобто зустрічаються тільки в сполученні з іншими морфемами. Піднімати, припасати / discombobulated, unrequited. Вільними морфемами можуть виступати лише корені, зв'язаними – афікси і значна кількість коренів в українській мові та певна кількість коренів (переважно запозичених з інших мов) в англійській. Саме це і визначає ту різницю між двома мовами, що словотвір в англійській мові дає набагато прозоріші, морфологічно мотивовані деривати, утворення нових слів є відносно простою процедурою, що дозволяє розширювати словник до безконечності.

Афікси можуть бути словотворчими і формотворчими в українській мові і переважно словотворчими в англійській. Так, в українській мові формотворчими є такі, як суфікс, що утворює інфінітив -ти, суфікси -в-/-л- для утворення форми минулого часу дієслів, суфікси -иш-/іш- для утворення ступенів порівняння прикметників. В англійській мові суфікс інфінітива давно втрачений, суфікс утворення минулого часу -d/-t після практичної втрати граматичних закінчень перестає сприйматися як суфікс, і все більше граматики називають його закінченням, урівнюючи у статусі з власне закінченням (морфемою формотворчою) дієслова у третій особі однини (play – plays – played). І тільки суфікси творення ступенів порівняння лишаються в англійській мові формотворчими, хоча сфера їх вживання істотно звузилась за рахунок апа тичної форми з more і most.

Словотворчі афікси – і в англійській, і в українській мові – це префікси та суфікси (інфікси для цих мов не характерні, хоча дехто схильний вважати, що їх таки можна вичленити, принаймні в англійській мові, а в українській іноді інфіксом називають з'єднувальний голосний у складних словах). Насправді голосний o/e є залишком осново творчого суфікса першої основи. Префікс – це морфема, що стоїть перед коренем. В англійській мові префікси мають лише словотворчу функцію, в українській вони часто є граматичними

(робити – зробити). В англійській мові префікси здебільшого служать для творення нових слів у чисто префіксальному та комбінованому префіксально-суфіксальному словотворі; в українській мові частка префіксів, що вживаються у комбінованому префіксально-суфіксальному словотворі, набагато більша, ніж тих, що можуть використовуватися самостійно.

Суфікс, приєднуючись до кореня, утворює слово і переводить його до класу слів із якимось загальним категоріальним значенням -ness,-ity/ -ість, -от-а – це суфікси творення абстрактних іменників (kind + ness, infinite + ity – kindness, infinity – доброта, безконечність); -ful -less прикметникові (пор. care + ful, child + less – careful, childless – турботливий, бездітний). Такі суфікси можна назвати транспонуючими. Ті ж, що змінюють значення слова, не переводячи його в іншу частину мови, – нетранспонуючі. Нетранспонуючі суфікси, однак, теж переводять слово в межах однієї частини мови з одного класу в інший – скажімо, конкретні іменники в абстрактні (child – childhood, friend – friendship), назви неживих предметів у назви осіб (bank – banker, backbench – backbencher) тощо. Суфікси можуть мати і певне граматичне значення. Так, наприклад, англійський іменниковий суфікс -ee (addressee, refugee, blackmailee), крім позначення особи, має ще і пасивне значення; це особа, що є об'єктом дії, вираженої дієслівним коренем. Таке ж пасивне значення спостерігаємо і у прикметникового суфікса -able – readable, manageable (той, що може бути прочитаним, тепер уже суфікс із цим значенням запозичено і в українську мову і можна зустріти форму читабельний; керований, той, з яким можна упоратись).

Навіть в англійській мові говорити про транспонуючу силу суфікса не завжди вдається. Так, наприклад, у таких словах, як banker і adventurer, суфікс можна віднести як до одного, так і до іншого типу (в англійській іменники і дієслова можуть збігатися у формі). Оскільки в українській мові коренева морфема не настільки вільна, як в англійській, то говорити про транспонуючі суфікси можна у випадку жорсткої прив'язаності кореня до тієї чи іншої частини мови.

Словотворчі афікси служать для уточнення предметного значення кореня; загалом похідні, утворені з їх допомогою є морфологічно мотивованими. Так, уже згадувані нами такі слова, як *teacher*, *thinker*, (вчитель, мислитель) містять у своєму складі морфему – суфікс, що позначає особу, діяча, *foolish*, *childish*, *brutish* – відіменникові прикметники, які мають значення “що має властивості кореневого іменника”. У той же час деякі деривати втратили мотивацію, або ж мають у своєму складі морфему, що не вживається окремо та втратила мотивацію (так, англійське *answer* (давньоанглійське *andswarian*) вже не асоціюється зі словом *swear* (давньоанглійське *swarian*) і може вважатися словом, морфологічно немотивованим.

2. Поняття про словотвірну модель. Типологія словотвірних моделей

Динамічне зростання лексичного фонду кожної нації є однією з основних функцій словотворення. У процесі створення нових слів збагачуються й вдосконалюються також і засоби словотвору, що особливо актуально під час вивчення мови.

Безперервний рух лексичних одиниць згідно мовних законів веде до появи нових предметів, явищ, які відображаються в нових словах і відповідно в нових значеннях. Зміна значення і словотвір тісно між собою пов'язані, зв'язок яких виявляється при системному вивченні обох явищ. Сучасний темп розвитку лінгвістики, який характеризується підвищеною увагою до вивчення словотвору, вимагає актуалізації питання щодо встановлення статусу словотвірних значень, словотвірних формантів, словотвірних моделей тощо.

Словотвірний тип – це схема (формула) побудови похідних слів, яка характеризується спільністю 3-х елементів:

- спільністю частин мови твірної основи;

- спільними формальними співвідношеннями між похідними і твірними словами, а для афіксальних способів словотворення – тотожністю афікса;
- спільністю семантичних співвідношень між похідними і твірними основами.

Словотвірний тип характеризується:

1. Продуктивністю – це кількісна характеристика типу. Утворюючи довгі ряди похідних слів, обсяг яких визначається статистично. Продуктивність свідчить про обсяг.
2. Активністю – здатність типу поповнювати свій ряд новими похідними утвореннями. Виявляється в межах чітко визначеного відрізка часу. Активність свідчить про замкненість чи не замкненість.
3. Уживаністю – статистичні закономірності реалізації типу не в словниках, а в мовленні. Уживаність свідчить про частотність моделі в тексті.

Однією із ключових проблем словотвору є проблема деривації, дериваційних відносин та визначення формальних і семантичних особливостей похідного. Саме завдяки дослідженню похідних слів виявляються словотворчі моделі, словотвірні значення, семантичні зв'язки між похідними. Під словотворчою моделлю розуміється типова організована структура, наділена узагальненим лексико-категоріальним змістом і яка здатна наповнюватись лексичним матеріалом (різними лексичними основами) при закономірній наявності відповідних структурних елементів і їх взаємодії один з одним у системі мови. Формальна відмінність суфіксальних словотвірних моделей полягає у позиції словотвірних морфем (після твірної основи) і здатності об'єднувати новоутворені лексичні одиниці в різноманітні граматичні категорії за семантичними особливостями, лексикографічною доцільністю, продуктивністю, частотністю тощо.

Словотвірні моделі, завдяки яким утворюються нові слова, досить неоднорідні, різноманітні, з різною продуктивністю. Словотвірна модель є зразком для утворення конкретних похідних лексем і зв'язує два слова

відношеннями похідності і мотивованості: одне слово слугує твірним, інше – похідним – дериватом першого слова.

Словотвірна модель – це єдина структурна (формальна) схема побудови похідних слів, що характеризується спільністю: частиномовної належності твірного елемента; словотвірних засобів (формантів).

Результатом взаємодії твірної основи та афікса є словотвірне значення, актуалізоване завдяки словотворчим морфемам, займає середню позицію між лексичним та граматичним значеннями і належить одночасно до вираження форми і змісту.

Таким чином словотвірна модель – це відображення у низці похідних слів певного словотвірного значення у всій складності його зв'язків, з неї починається словотвірний процес, який визначає словотвірні елементи мови (форманти і твірні основи) для подальшого утворення нових лексичних одиниць. Це моделі, за якими утворюються похідні слова, враховуючи при цьому тип твірних основ і словотворчих засобів і формування в результаті їх взаємодії узагальненої семантики однотипних слів.

Модель похідного - це найбільш загальна формула однотипних утворень, це їх структурно-семантичний аналог.

Найбільш раціональні є такі моделі: *модель кореневих слів* (їх основи неподільні і немотивовані, слугують в якості твірних основ або ж в якості напівафіксів і частотних компонентів), *модель безафіксного* (імпліцитного) *словотворення* (взаємоперехід частин мови: конверсія, морфемно-синтаксичний спосіб словотворення), *префіксальна модель* (словотворча морфема передує твірній основі; модель представлена у дієсловах, іменниках і прикметниках), *суфіксальна модель* (словотворча морфема знаходиться після твірної основи, притаманна всім частинам мови), *модель префіксально - суфіксальна*, *модель основ с напівпрефіксами*, *модель основ с напівсуфіксами*, *модель означального словоскладання* (сполучення двох компонентів, які можуть мати різну словотвірну структуру, але членування складного слова завжди бінарне).

Найбільш загальні структурні властивості різних моделей або типів словотворення визначаються особливостями безпосередніх складників. Слова як словотвірні конструкції найчастіше складаються з двох безпосередніх складників: кореня і словотворчого форманта. З точки зору лінгвістики словотворчий суфікс є носієм словотворчого значення, значення якого вираховується відніманням значення мотивуючої основи слова із значення основи мотивованого і подальшого абстрагування семантичних компонентів до більш загального значення – семантичного інваріанту.

Семантика словотвірних моделей залежить, від їх відношення до семантичних класів, від належності до певної частини мови.

Моделі є схематичним зображенням складу слів, утворених за даною моделлю, і вказують на їх узагальнене значення. Користуючись словами, як готовими одиницями мови, ми розрізняємо моделі їх основ, можемо класифікувати їх на основі цих моделей, і в той же час розкрити самі процеси їх утворення. За одними словотворчими моделями можна утворити значне число похідних, інші ж характеризуються нездатністю до вільного виробництва слів. Таке демонстрування здатності утворювати нові слова - продуктивність – є кількісною характеристикою словотвірної моделі, а якісною - активність моделі - здатність словотвірного ряду до поповнення новими одиницями, балансуючи з вже існуючими в лексичній системі мови одиницями. Найвища продуктивність словотвірної моделі – це її реалізація в тексті, тобто статистичні відомості про її використання. Здатність словотвірних моделей активізувати нові слова детермінується багатьма лінгвістичними та екстралінгвістичними факторами, серед яких фонетичні, морфологічні, дериваційні, семантичні, стилістичні властивості лексичних одиниць, комунікативні і прагматичні причини.

Питання для самоперевірки:

1. Дайте визначення поняттю морфема.
2. Що таке “вільна” та “зв’язана” морфема.

3. Які бувають афікси, назвіть приклади формотворчих та словотворчих афіксів в порівнювальних мовах.
4. Які бувають словотвірні моделі?
5. Що таке “продуктивність”?

Література:

1. Верба Л.Г. Порівняльної лексикології англійської та української мов. – Вінниця: Нова Книга, 2008 – 248 с.
2. Дерді Е.Т., Стахмич Ю.С. Порівняльна лексикологія української та англійської мов. Конспект лекцій. – Івано-Франківськ, 2011. – 124 с.
3. Корунець І. В. Порівняльна типологія англійської та української мов. Навчальний посібник. – Вінниця: Нова Книга, 2003 - 464 с.
4. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Конспект лекцій, ступінь бакалавр / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін; І. Ю. Сіняговська. – Кривий Ріг : [ДонНУЕТ], 2019. – 149 с.
5. Зайченко О.В. Словотвірні моделі суфіксальних прикметників на позначення якості (на матеріалі прикметників сучасної німецької мови), URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5106/1/4.pdf>

Лекція 4

ПРОДУКТИВНІ ТА НЕПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ СЛОВОТВОРУ

План основних питань теми:

1. Афіксація.
2. Конверсія.
3. Словоскладання/Основоскладання.
4. Скорочення. Типи скорочень.
5. Телескопія.
6. Ономатопея. Чергування звуків та наголосу.
7. Зворотній словотвір.

Словотвір вивчає деривацію, тобто утворення нових слів з певним лексичним й семантичним значенням за допомогою продуктивних способів творення: афіксація (префіксація та суфіксація), конверсія, скорочення, основоскладання.

Афіксація є одним із найпоширеніших способів словотвору на даному етапі розвитку англійської мови. Варто зазначити, що афікси характерні властивості й ознаки: а) приєднуючись до продуктивної основи, афікс виражає певне значення; б) афікс повинен легко виокремлюватися як словотворчий елемент; в) афікс слугує для утворення нових слів від основ іншого походження; г) афікс має бути продуктивним.

Префіксація є також одним із продуктивних способів словотвору, за допомогою якого змінюється лексичне значення слова. Модифікуючи лексичне значення слова, префікс рідко змінює граматичну характеристику слова в цілому, тому і просто слово, і його префікс – дериватив у більшості випадків належать до однієї частини мови, наприклад *abuse – disabuse, approve – disapprove, believe – disbelieve, understand – misunderstand, apply – misapply*.

Префіксація відіграє провідну роль й у специфіці творення нових медичних термінів, що зосереджує увагу на особливість їх уживання у медичній сфері: *intracellular, intravenous, intramuscular, intrapleural, intraspinal, pernasal, percutaneous, postnatal, postoperative, preclinical, prenatal*.

Суфікси виконують функцію афіксальної морфеми, що знаходиться між коренем та закінченням і входять до складу основи: *reparative work, preventive measures*. Суфікси можуть приєднуватися до кореня (*read – reader, dance – dancer, own – owner*), утворювати різні частини мови (*faith – faithful – faithfulness, prevention – preventive, pain – painful, danger- dangerous, tumor-tumoral, excess/excessive- excessiveness*). За допомогою суфіксів утворюються нові слова з різним семантичним та стилістичним діапазоном: *painful – painless; thoughtful – thoughtless, harmful – harmless*.

Продуктивність суфіксального способу словотворення визначає той факт, що у мові для утворення певної частини мови сформувалася певна система суфіксів: іменникових, прикметникових та дієслівних.

Наприклад: *banker, knower, producer, actress, vegetarian; poetic, political, married, manly, tiresome, juicy, childless, wakeful; intensify, dramatize*.

Суфікс видозмінює, уточнює значення кореня та всього слова, відносячи його до певної частини мови.

Окрему групу складають суфікси, що служать для творення форм слова, тобто виконують не словотвірну, а граматичну роль.

Наприклад, *wind – windy, sin – sinless, trust – trustful*.

Наступним продуктивним способом словотвору англійської мови є **конверсія**. Нові слова можуть утворюватися шляхом переходу слів або окремих словоформ з однієї частини мови в іншу.

Конверсія полягає в утворенні нової частини мови, при цьому змінюючи її лексичне та граматичне значення. Також при конверсії є зміна семантики слова і його синтаксичної функції: *grin – «посмішка», to grin – «посміхатися»; set – «комплект, група», to set – «розміщувати, класти», nurse – «няня», to nurse – «нянчити, вигодовувати», increase – «зростання», to increase – «зростати, підвищувати»*. Конверсії інколи уникають слова, що набули якогось словотвірного афікса (особливо префікса), а також слова, які при зміні парадигматичного статусу виявляють семантичну невідповідність іншій частині мови.

Конверсія є продуктивним способом творення дієслів.

Наприклад, *release – to release; resort – to resort, rest – to rest, sound – to sound, strip – to strip*. Конверсія має свої підвиди: реконверсія – мовне явище, коли одне із значень похідного за конверсією слова є джерелом утворення нового значення основи, від якого воно походить: *cable – to cable, hand – to hand*.

Шляхом часткової конверсії від дієслівної основи утворюється іменник, але потім він входить до складу словосполучень з дієсловами *give, have, make, take: to have a bite, to take a look, to make a trip*; субстантивація прикметників – це процес словотвору, при якому прикметник набирає характерних ознак іменника.

Скорочення є порівняно новим способом творення нових слів й водночас продуктивним, який базується на втраті певної частини слова. Він є

поширеним явищем як в розмовній мові, так і в офіційних стилях. У сучасній англійській мові скороченню підпорядковуються іменники, дієслова й прикметники.

Серед видів скорочень розрізняють: умляут (мутація голосних) – найпоширеніший різновид чергування голосних: full – fill; tale – tell; чергування наголосу в основному спостерігається у запозичених з романських мов словах, при цьому іменникова форма має наголос на першому складі, а дієслівна на другому складі: 'contact – con'tact, 'conduct – con'duct; зворотній словотвір – процес, в якому деривація нових слів відбувається шляхом втрати афікса існуючого прототипу, при цьому відбувається морфемне перетворення структури слова: to baby-sit – baby-sitter; звукова імітація є явище наслідування природних звуків: to bang, to cluck, to toot; римовані комбінації, які утворюються шляхом повторення однієї і тієї ж самої основи: ack-ack, go-go.

Основоскладення ґрунтується на складанні двох чи більше основ, з можливими подальшими змінами новоутвореного композита. Найактивнішим засобом утворення нового композита є складання двох або більше основ.

Основними й продуктивними моделями продовжують залишатися моделі $N + N = N$; $A + N = N$. Наприклад, sea + man = seaman; blue + bell = bluebell, home + body = homebody, neck + lace = necklace, goose + berry = gooseberry, high + way = highway, head + ache = headache, stomach + ache = stomachache, tooth + ache = toothache, day + light = daylight, tooth + brush = toothbrush, ear + ache = earache.

Словоскладання є результатом об'єднання двох або більше основ і займає провідне місце у системі англійського словотвору. Показником об'єднання слів у одне поняття має бути зафіксований порядок слів, логічне змістове поєднання слів: butterfingers, coldhearted, hardhearted, hotheaded, jawbone, kneecap, lifeboat, pineapple,

Зверніть увагу, що складні слова в англійській мові можуть виглядати на письмі по-різному: з пропуском між елементами; з дефісом між елементами; або просто два корені разом без всякого поділу. Те, яким чином пишеться слово, не впливає на статус складного слова. З часом, правила написання складних слів, можуть змінюватися, зазвичай у бік окремого написання слів (напр., *clock work*), написання через дефіс (*clock-work*), або написання одним словом (*clockwork*). Якщо ви почитаете стару літературу, ви можете зустріти деякі складні слова, які тепер пишуться разом, через пропуск або через дефіс.

Складні слова можуть складатися зі слів-елементів, що відносяться до різних частин мови. У списку вище дані складні слова, що складаються з іменників: таке словотвір є найбільш поширеним. Але існують також і інші типи: прикметник + іменник (*dry run, blackbird, hard drive*), дієслово + іменник (*pick-pocket, cut-purse, lick-spittle*) і навіть дієслово + частка (*run-through, hold-over*). Іноді такі складні слова можуть відноситися до іншої частини мови, ніж його елементи. Зверніть увагу, що останні два слова – це іменники, незважаючи на те, що елементи – дієслово і частка.

Деякі складні слова складаються з більш, ніж двох елементів. Напр., *pick-uptruck*, утворений зі слів «*pick-up*» та «*truck*», де перший елемент *pick-up* вже сам по собі є складним словом, утвореним з слів *pick* і *up*. Інші приклади: *ice-cream cone, no-fault insurance* і навіть таке слово як: *top-rack dishwasher safe*.

Складні слова, що римуються. Такі слова складаються з двох слів, що римуються. Наприклад: *lovey-dovey, chiller-killer*. Є слова, які формально дуже нагадують складні слова, що римуються, проте це не зовсім складні слова в англійській мові, оскільки другий елемент – це не зовсім слово – швидше нісенітниця, яка додається для рими. Наприклад: *higgledy-piggledy, tootsie-wootsie*.

Такий процес словотворення в англійській мові пов'язаний з дитячою мовою (і промовою, адресованою до дітей), з технічної точки зору званої

зменшено-пестливої мови. Наприклад: *bunnie-wunnie*, *Henny Penny*, *snuggly-wuggly*, *Georgie Porgie*, *Piggie-Wiggie*.

Ще один тип схожий на останні два, коли складне слово складається з елементів, що повністю схожі, але розрізняються голосними. І знову, другий елемент практично не має сенсу: *pitter-patter*, *zigzag*, *tick-tock*, *riffraff*, *flipflop*

Злиття (телескопія, *blending*). Злиття – це один з найулюбленіших процесів словотворення в англійській мові. Він стає особливо творчим, коли мовець бере два слова і з'єднує їх разом на основі звукового складу. У результаті виходить те, що ми називаємо словами-гібридами.

Зазвичай при утворенні слів ми з'єднуємо корені або афікси на їх «стиках»: одна морфема закінчується там, де починається інша морфема. Наприклад, ми утворили слово *derivation* з послідовності морфем *de* + *riv* + *at* (*e*) + *ion*. Одна морфема слід за одною, і кожна з них має чіткі межі. Морфем не перетинаються.

Але при злитті частина одного слова накладається на інше слово, незалежно від кордонів морфем. Наприклад, слово *swooshtika* – слово винайдене компанією «*Nike*» в якості лого, символізує корпоративний дух і гегемонію – було складено з двох слів *swoosh* і *swastika*.

Слово *swoosh* залишається недоторканим, але слово *tika* – частина, яка не є морфемою. Слово-гібрид прекрасно звучить і має ясний зміст. Значення нового слова складається з властивостей значень двох слів *swastika* і *swoosh*, при цьому набуваючи зовсім нового значення. Найперші слова-гібриди в англійській мові з'явилися тільки в 19 столітті. Вони були придумані Льюїсом Керроллом в римованих нісенітницях. Наприклад, він вигадав такі нові слова в мові як: *slithy* (від *lithe* і *slimy*) і *galumph*, (від *gallop* і *triumph*). Примітно, що слово *galumph* збереглося в англійській мові, але тепер воно означає «рухатися, підстрибуючи на ходу». Інші приклади: *mocktail* (*mock* і *cocktail*) «безалкогольний коктейль»; *splog* (*spam* і *blog*) «фальшивий блог, створений для залучення трафіку та підвищення позиції в

Google»; *Britpopperati (Britpop i literati)* «люди, добре обізнані в сучасній британській поп-музиці».

Скорочення – це тип словотворення, коли частина скороченого слова означає по суті те ж, що і повне слово. Наприклад, слово *rifle* – це звичайне скорочення порожнього складного слова *rifle gun*, що означає зброя з нарізним стволом (гвинтівка). Ще одне скорочення: *burger*, утворене від слова *hamburger*.

Абревіатури утворені з початкових літер фрази. Класичні абревіатури вимовляються як слова. Слово *Scuba* було утворене з фрази *self-contained underwater breathing apparatus* (дихальний апарат для плавання під водою). Іноді, беруться не тільки букви, а склади, наприклад:

RADAR – Radio Detection And Ranging

GESTAPO – GEheime STAatsPOLizei, «Таємна національна поліція».

Це незвичайні абревіатури.

Ще один особливий випадок освіти абревіатур, коли літери вимовляються як в алфавіті, а не відповідно до правил вимови в англійській мові. Це стосується назв багатьох організацій. Наприклад:

NAACP, UN, IMF

Замітки, електронна пошта, і смс – прийоми комунікації, які сприяють появі як скорочень, так і абревіатур, оскільки ці методи словотворення передбачають скорочення слів. Ось деякі абревіатури:

NB – Nota bene – «зауваж – добре». Застосовується в науці для нотаток в текстах на полях. (Велика кількість інших наукових абревіатур було взято з латинської мови, можливо, більша їх частина була придумана в середньовічний період або в епоху Відродження)

BRB – be right back – скоро повернуся (1980-90-ті рр.)

FYI – for your information – для вашої інформації (сер.20 століття)

LOL – laughing out loud (ржу не можу) (на початку 21 століття) – тепер вимовляється або як *lol*, або як */el o el/*; з'явилися навіть складні слова на кшталт *Lolcats*).

ROFL – rolling on the floor laughing (катаюся по підлозі від сміху)

ROFLMAO – rolling on the floor laughing my ass off (обреготатися)

У сучасних мовах існує і вживається в мові немало слів названих звуконаслідувальними. Звуконаслідування (ономатопея) – це умовне відтворення звуків природи і звучань, що супроводжують деякі процеси (тремтіння, сміх, свист і т.п.), а також криків тварин

Ономатопея (від грец. *onomatopoiia* – словотворчість, побудова назв, від *onoma* (род.в. *onomatos*) – ім'я, *poieo* – роблю, творю) – слово, що служить для імітації звуків навколишньої дійсності засобами мови (наприклад, криків тварин і птахів, рефлекторні вигуки людей і т.д.) Наприклад, в мові існує велика група слів, котрі виробляються тваринами: англ. *meow* – укр.–мяу, англ. *bow-wow* – укр.– гав-гав, англ. *quack-quack* – укр.– ква-ква, англ. *cock-a-doodle-doo* – укр.– ку-ку-рі-ку. Інші слова передають немовні звуки, котрі створюються людиною: англ. – *ha-ha-ha* – укр.– ха-ха-ха, а також інші різні звучання навколишнього світу: англ. – *bang* – укр.– бух, англ. *tap-tap* – укр.– кап-кап, англ. – *ding-dong*, укр. – тік-так .

Зворотній словотвір. Якщо додавання словотворчих морфем до кореневих є дуже продуктивним і частотним способом словотворення, то зворотний процес – віднімання афікса від слова, не утвореного способом власне афіксації, але такого, що має у своєму складі продуктивний префікс чи суфікс – зворотний словотвір, – хоча і є продуктивним, проте значно поступається частотністю нових утворень. Часто такі утворення навіть не відчуються як похідні, і тільки етимологічний аналіз доводить це.

Так, у багатьох іменниках, запозичених із латинської чи французької мови, є суфікс *-er/-or*: *editor*, *sculptor*, *butler*. Дієслова *edit*, *sculpt* чи *butle* не є

запозиченнями в англійській мові, вони утворені відкиданням суфікса. Так само відкиданням інших суфіксів утворені слова *automate*, *reminisce* тощо.

Цей спосіб словотворення нині досить продуктивний при утворенні дієслів від складних іменників із суфіксами *-er* та *-ing*: *babysitter* – *to babysit*, *airconditioning* – *to aircondition*, *housekeeper* – *to housekeep*, *caretaker* – *to care take*.

He'll baby-sit the mission from this side (Clancy).

They'd be allowed to stand down for a full day, and sleep in air-conditioned comfort – under heavy blankets – after hot showers and meals (Clancy).

He carpenters a tad and caretakes a tad, just like his father before him (King).

She tweezed it between the thumb and first finger of her right hand and, holding it in front of her, took it into the kitchen (King). (tweeze від *tweezers* – пінцет).

Частина таких утворень залишається okazіоналізмами, що можуть бути зрозумілими лише у контексті:

Therapist, therap thyself (Card).

В українській мові зворотний словотвір засвідчений у розмовному мовленні, а також у мовленні дітей (“Ой, яка ж я недотепа!” – донька “Ні, мамочко, ти дотепа!”).

Як правило, такі слова є мовленнєвими, okazіональними і контекстуально залежними; часто похідне, від якого нове слово утворене цим способом, вживається у тому ж реченні. Багато «очників», яких забезпечують батьки, не вчаться на ту суму, яку сплачують за навчання (від *заочне навчання* – *заочник* – *очник*).

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть основні способи утворення нових слів в англійській мові.
2. Назвіть сучасні продуктивні шляхи утворення нових слів.
3. Що таке телескопія? Наведіть приклади.

4. Які існують види скорочень. Чим відрізняються акроніми від аббревіацій?
5. Назвіть продуктивні шляхи утворення нових слів в українській мові.

Література:

Основна:

1. *Верба Л.Г. Порівняльної лексикології англійської та української мов. – Вінниця: Нова Книга, 2008 – 248 с.*
2. *Куц М.О. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Навчальний посібник. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2021. 197 с.*
3. *Коваленко К.Г. Продуктивні способи утворення нових слів у сучасній англійській мові*
URL: file:///E:/Users/User/Downloads/produktivni-sposobi-utvorennya-novih-sliv-u-suchasniy-angliyskiy-movi%20(1).pdf

Додаткова:

4. *Радченко Т.А. Аббревіації-неологізми сучасної англійської мови / Т.А. Радченко // Східні слов'яни: історія, культура, переклад: матеріали VIII Всеукр.наук.-метод.конф. – Дніпро: Біла К.О., 2017. – С. 90-94.*

Лекція 5

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ. НЕОЛОГІЗМИ

План основних питань теми:

1. Історизми та архаїзми³
2. Неологія. Неологізми. Способи утворення неологізмів
3. Джерела і сфери збагачення словникового складу мов

2. Неологія. Неологізми. Способи утворення неологізмів

Лексична система мови чутко реагує на всі зміни, що відбуваються в житті людей, відображає останні досягнення у всіх галузях людської

³ Пункт: “Історизми та архаїзми” виносить на самостійне опрацювання, матеріали з цієї підтеми див. у методичних вказівках до самостійної роботи

діяльності. Неологічний бум останніх десятиліть знаходить яскраве відображення в багатьох сферах людської діяльності.

Поява великої кількості нових слів та необхідність виявлення способів їх розпізнавання, аналіз факторів їх виникнення та вивчення моделей їх утворення зумовила створення нової галузі лексикології, що отримала назву “неологія”. Неологія – це особлива галузь лексикології, яка вивчає і досліджує неологізми.

З розвитком та зміцненням неологічної галузі лексикології визначилося і коло її проблем, пов'язаних з різноаспектним вивченням неологізмів. Одночасно ведуться дослідження в галузі вивчення англомовних інновацій та її перекладу українською мовою:

Словники:

Зацний Ю.А., Янков А.В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англо-український словник (2008). Словник містить понад 2500 нових найбільш вживаних лексичних і фразеологічних одиниць, що ввійшли в систему англійської мови в ХХІ столітті, з їх відповідниками в українській мові і контекстами функціонування в різних сферах життя англомовного суспільства.

Зацний Ю.А., Янков А. В. Нова розмовна лексика і фразеологія: Англо-український словник. Вінниця: Нова Книга, 2010. Словник містить нові лексико-фразеологічні інновації англійської мови, які виникли в нелітературних розмовних підсистемах, у соціальних діалектах і функціонують останнім часом в літературному розмовному мовленні. У словникових статтях наводяться українські відповідники інновацій або проводиться їх тлумачення, а також надається інформація про способи і механізми утворення нових одиниць, їх етимологію. *Словнику передуює аналіз джерел і сфер виникнення, шляхів, способів і тенденцій збагачення розмовної лексики і фразеології.*

У сучасній неології можна виділити два основні напрямки:

1) дослідження специфіки оновлення словникового складу мови (неологізм як об'єкт неології); 2) виявлення та вивчення проблематики, пов'язаної з лексико-графуванням неологізмів (неологізм як об'єкт неографії)

Неологізм (ін.-грец. νέος - Новий, λόγος - мова, слово) - нове слово або вираз, а також нове значення старого слова.

Нові слова та висловлювання (неологізми) створюються для позначення нових понять, які у тій чи іншій культурі. Вони номінують політичні та соціальні явища називають реалії моди (одяг, зачіски, взуття тощо), продукти харчування. При цьому, як правило, старі слова набувають нових значень або нові слова запозичуються з мови-донора. Цікаво, що нові слова найчастіше утворюються з уже існуючого у мові лексичного та словотвірного матеріалу та відповідно до способів, які є продуктивними у мові.

Неологізми діляться на загальномовні та авторські чи індивідуальностилистические. Загальномовні неологізми можна розділити на мовні, лексичні та семантичні в залежності від способу утворення.

Мовні неологізми, як правило, служать для позначення нових слів та понять, які раніше не існували в мові і не мають аналогів. Такі неологізми фіксуються в словниках та входять до пасивного складу мови. Якщо слово набуло широкого поширення у мові та активно вживається, незабаром воно перестає бути неологізмом.

Як правило, основний спосіб утворення таких слів – запозичення з інших мов (імідж, комп'ютер, бюро).

Лексичні неологізми виникають за допомогою словотвірної деривації – утворення нових слів з існуючих у мові морфем по відомим (зазвичай продуктивним) моделям, тобто за зразком існуючих у мові слів (географія → лунографія; комп'ютер → комп'ютерний, комп'ютерник).

В результаті семантичної деривації нові слова, що вже існують у мові,

набувають нового значення (зебра → розмітка на дорожньому полотні, що позначає пішохідний перехід; чайник → неспеціаліст зі слабкими навичками у чомусь).

Індивідуально-авторські неологізми створюються письменниками та поетами з певною мистецькою метою. Як правило, такі слова не знаходять широкого поширення у мові та використовуються лише у вузькому контексті твору (оказіоналізм).

Згідно з останніми публікаціями Оксфордського словника (OED), який чотири рази на рік публікує списки зареєстрованих в англійській мові новоутворень, їх кількість складає понад дві тисячі одиниць за рік. Так, згідно з даними каліфорнійських вчених з організації Global Language Monitor, в англійській мові нове слово з'являється кожні 98 хвилин.

Можливість появи в англійській мові такої великої кількості новоутворень в першу чергу пояснюється її аналітичним складом, саме поліморфізм (граматична полівалентність) робить мову такою гнучною у плані словотвору. Зазначимо, що висока ступіть аналітизму притаманна не лише англійській мові, зараз зростання аналітизму спотерігається і у багатьох європейських мовах, зокрема в романо-германській сім'ї мов.

Визначення самого терміну “неологізм” залишається полімічним, існує багато його дефініцій, вчені підкреслюють відносність цього поняття, деякі новотвори згодом переходять до загальноживаної лексики, деякі так і не закріплюються у лексиці.

Полемізують і стосовно того, чи можна вважати поняття “новотвір” і “новоутворення” синонімічними до поняття “неологізм”. Загалом, неологізми визначають або як слова чи словосполучення, що утворилися для позначення нових реалій дійсності (як за рахунок власних ресурсів, так і шляхом запозичень з інших мов), або трактують більш широко, відносячи до неологізмів не лише новотвори, а й вже існуючі у мові лексичні одиниці, які отримали нове значення. У нашому дослідженні ми розуміємо під неологізмами слова або словосполучення, які є новими за своєю формою і

значенням у даний момент часу, а також мають нове соціокультурне значення. Для нашого дослідження важливим є і те, що новотвори є віддзеркаленням суспільних змін, адже “в момент свого появи і використання обществом они в той или иной степени отражают факты перемен, отмеченные индивидуальным и коллективным сознанием”.

Виділяють такі принципи утворення неологізмів: 1) для позначення нових реалій за традиційними моделями словотвору з існуючих у мові морфем; 2) вже існуючі слова отримують нові значення на основі схожості явищ; 3) слово запозичується з іншої мови для позначення іншого явища в даній мові.

Найбільша кількість неологізмів утворюється у сферах масової комунікації, комп'ютерних технологій, мережі Інтернет, медицині, науці, суспільно-політичному й повсякденному житті, соціально-економічній галузі. Основними способами утворення неологізмів є **словотворча** (афіксація, утворення складних слів, конверсія, скорочення) й **семантична деривація**, а також **запозичення**. Аналізуючи склад розмовної лексики і фразеології англійської мови першого десятиліття ХХ ст., Ю.А. Зацний зауважує, що надходження з інших мов у цей період складають менш 2,0 % і головним чином поповнення словникового складу здійснюється шляхом використання власних ресурсів за існуючими у мові моделями словотвору. Як зазначається у праці, “дійсно нові” слова в англійській мові складають менш ніж 1 % з усіх неологізмів, основна ж частина слів і виразів включають принаймі один лексичний компонент, який є відомим. Отже, на даний момент найпродуктивнішими способами поповнення словникового складу англійської мови є словоскладання, телескопія, афіксація, конверсія, зворотня деривація, на які припадає 96 % словотворчих неологізмів.

Аналізуючи активність різних способів утворення нових слів, Ю.А. Зацний відзначає суттєве зростання кількості афіксальних і складаних неологізмів. Нові слова утворюються з вже існуючих у мові префіксів та суфіксів. Проте слід зауважити, що в останні роки в англійській мові

з'явилася значна кількість нових *словотворчих елементів* перехідного типу, так званих “комбінувальних форм”, “нових” афіксів і афіксальних елементів: *.com, .net, tel., mobi, dot., e-, i-, -ware, -racy, -ariat, -erati, war-, -gate* тощо. Саме тому деякі лінгвісти наголошують на необхідності перегляду самого “поняття “словотвір” щодо англійської мови, оскільки в ній почали створюватися одиниці, що складаються лише з афіксів або словотворчих елементів перехідного типу”, більш того, ці елементи мають ознаку “рекурентності”, адже вони приймають участь у словотворчих процесах.

До найбільш поширених префіксів, які приймають участь у сучасному словотворі можна віднести: *anti-* (*anti-vaxxer* n. – батькі, які відмовляються від щеплення дітей, також *anti-vaxx* adj.), *bio-* (*bio-mom; biononymity, biononymous*), *cyber-* (*cyberscriber* n. – людина, яка публікує яку-небудь інформацію онлайн; *cyberflaneur* n. – людина, яка “блукає” Інтернетом суто з цікавості, без певної цілі), *de-, dis-, eco-* (*eco-anxiety, eco-bling, ecolonomics, econophysics*), *ego-, giga-, hyper-* (*hypercarnivore* n. – тварина, раціон якої головним чином складеться з м'яса; *hyperpalatable* adj. – надзвичайно смачний, внаслідок гармонійного поєднання жиру, цукру й солі), *mis-, nano-, non-, pre-* (*precap, precapping; preimburse; pretext, pretexting, pretexter*), *post-* (*post-truth* – слово року 2016 згідно з Оксфордським словником; *postnational, post-racial*), *techno-* (*technorealist; technostalgia*) тощо.

Серед суфіксів виділяють: *-ability, -able, -ac, -acy, -ance, -ant, -ed, -ee, -er, -holic, -iac, -ian, -ic, -ish, -ism, -ist, -ization, -ify, -ize, -or, -land, -ology, -ous* тощо. Ряд “старих суфіксів” (*-able, -holic, -ism* тощо) набуває нових значень: *googlable, facebookable, non-clergyable, facebookian, twiterable, braniac, technoholic, lookism, hackitivism, slacktivism, come-outism, obesist, dollarization*.

Продуктивним способом утворення неологізмів залишається словоскладання за такими продуктивними моделями: *N+N, Adj+N, N+Adj, Prep+N, Pron+N*.

Youthquake – слово 2017 року за даними Оксфордського словника, відоме ще з 1960-х рр. для позначення неочікуваних змін у моді, культурі, поглядах. Зараз у зв'язку з ростом політичної активності молоді у Великобританії та інших англomовних країнах використовується для позначення політичних й соціальних змін, що відбулися під впливом молоді.

Runcommuter n. – людина, яка буквально “розривається”, намагаючись вчасно добратися до роботи з пригороду й назад.

Greenesonomy – економіка розглядається як компонент природнього середовища і його безпосередня частина.

Sheesonomy – економіка, у якій жінки мають більший вплив й контроль стосовно прибутків й витрат, як у домашньому господарстві, так і у суспільстві.

Активним процесом словотворення є телескопія – зрощення фрагментів лексичних одиниць. Слова-телескопи утворюються майже в усіх сферах життя, яскраво засвідчуючи домінуючий сьогодні принцип лінгвістичної економії. Інтенсивний ріст зростання корпусу телескопізмів стосовно структурних характеристик телескопізмів, відмітимо, що вони можуть складатися як з усічених фрагментів слів, так і представляти собою часткові слова-злитки, тобто такі, в яких об'єднується один усічений елемент і повна форма іншого.

Biotecture n. (**biological+achitecture**) – архітектурний стиль, який поєднує у собі біоеlementи, також biotect n. – архітектор, що практикує цей стиль – біотек.

Farmscraper n. (**farm+skyscraper**) – високоповерхова будівля, призначена для вирощування сільськогосподарських культур.

Manel n. (**man+panel**) – панель (платформа), або інша суспільна група, яка складається лише з чоловіків.

Winterval n. (**winter+festival**) – слово із OED надходжень за вересень 2017, хоча воно і відоме з 1982 року, проте лише зараз відмічено його

популяризацію. Воно позначає усі зимові свята, починаючи з Різдва до “старого Нового року”.

Fearonomics n. (**fear+economics**) – негативний вплив страху та занепокоєння на економічну діяльність.

Internest n. (internet+ nest) – людина, яка обкладає себе подушками, ковдрою й іншими речами, сидячи вдома перед монітором комп’ютера, і “мандрує” Інтернетом.

Unkeyboardinated adj. – відсутність фізичної й розумової координації, нездатність печатати текст без помилок.

Staycation n. (stay home + vacation) – відпочинок вдома.

Стосовно конверсії можна зазначити чисельність прикладів переходу дієслів у іменники і навпаки:

to amazon – робити покупки на сайті Amazon; to greenwash – приховувати справжній стан екологічних проблем; to version – створювати нову версію будь-чого.

Абревіація є також одним з динамічних механізмів утворення нових лексичних одиниць. Ряд дослідників до лексичних скорочень відносять не лише абрєвіатури, але й усічення та телескопізми. У свою чергу абрєвіатури поділяють на фонетичні абрєвіації (B2B, C4IST, C2B2C), акроніми (DOMA, BOGOF, MOOC, NEET), й ініціалізми (AFK, RDI, XAI).

Відмітимо, що серед сучасних неологізмів багато скорочень з скороченою першою частиною вихідного словосполучення (i-biology, i-dotter, m-commerce, m-government, p-book, p-hacking, t-crosser).

3. Джерела і сфери збагачення словникового складу мов⁴

Зміни в соціально-економічному та культурному житті викликають необхідність постійного поповнення словникового складу новими словами,

⁴ Докладніше див.: Зацний Ю.А., Янков А. В. *Нова розмовна лексика і фразеологія: Англо-український словник (2010)*. Словнику передуює аналіз джерел і сфер виникнення, шляхів, способів і тенденцій збагачення розмовної лексики і фразеології. С. 5-19.

сама лексика є тією галузю мови, де в першу чергу відбуваються зміни, що мають місце у суспільному житті.

У новій ері науково-технічного прогресу англійська мова, як і інші мови світу, зазнала так званий “неологічний бум”, який був зумовлений необхідністю позначати велику кількість нових предметів, понять та явищ інтенсивного соціального життя в умовах “інформаційної революції”, глобалізації та соціально-економічних змін. Відомий український вчений Юрій Антонович Зацний зазначає, що в умовах цих кардинальних змін всі сфери людської діяльності, пов’язані із глобальною комп’ютеризацією, значною мірою інтенсифікували темпи збагачення словникового складу багатьох мов.

Зміни у словниковому складі мови зумовлені як позамовними, так і внутрішньомовними причинами, що спричиняють, як уже зазначалось виникненню неологізмів. Існує декілька способів формування нових лексичних одиниць такі як: афіксація, морфемізація, конверсія, реверсія, словоскладання, скорочення й запозичення. Одним із найпродуктивніших шляхів формування нових лексичних одиниць в англійській мові є формування нових словотворчих елементів. Процеси формування нових словотворчих елементів в основному відбувається двома шляхами:

1. Шляхом афіксалізації повнозначних лексем (-free, -friendly, -head, -line, -near, -person).
2. Шляхом морфемізації фрагментів лексем та афіксалізацією їх (compu-, -cracy, docu-, -erati, -nomics, -tainment).

Сьогодні спостерігається зниження питомої ваги іншомовних запозичень (для порівняння: поповнення лексичного корпусу неологізмів 60-х – 70-х років ХХ ст. шляхом занозичень був одним із основних засобів), зараз запозичення складають не більше ніж 2,5% від загальної кількості інновацій. Основною причиною подальшого зниження питомої ваги іноземних запозичень є те, що англійська мова має достатньо внутрішніх ресурсів для адекватного відбиття дійсності. І хоча словниковий склад

англійської мови все ще відчуває іншомовний вплив, у останні два десятиліття спостерігається перерозподіл сфер концентрації іншомовних надходжень. І на сьогоднішній день англійська мова слугує основним джерелом поповнення лексичного складу інших мов світу, наприклад, української.

Отже, джерелом збагачення словникового складу можуть бути не тільки ресурси рідної мови, але й запозичення з інших мов.

Завдяки запозиченням сучасна англійська мова має достатні внутрішні ресурси для задоволення потреб її носіїв, тож уже не потребує великої кількості нових запозичень. Крім того, англійська мова сама перетворилася в останні десятиліття на головне джерело поповнення словникового складу багатьох мов європейського ареалу. Проте процес запозичення триває, словниковий склад англійської мови поповнюється лексикою, що збагачує арсенал його номінативних і експресивних засобів завдяки розвитку і змінам, які відбуваються абсолютно в усіх сферах життя.

Загальна глобалізація сприяє збільшенню кількості джерел зовнішніх запозичень англійської мови.

Дослідженням словникового складу англійської мови займалися Ю.А. Зацний (способи збагачення англійської мови за рахунок інновацій у *суспільно-політичній сфері*), А. Меткалф (дослідження інтенсивності виникнення нових слів у великих містах США), І. Левенсон (вплив засобів масової інформації на виникнення нових англійських слів), В.А. Нарди (вплив сучасного стану навколишнього середовища на англомовний словотвір), А.А. ДіСесса (інформаційні технології як чинник активного словотворення в англійській мові).

Питання для самоперевірки:

1. Що вивчає неологія?
2. Дайте визначення поняттю “неологізм”. Назвіть причини появи нових слів у мові.

3. Які сфери людської діяльності найбільш активно поповнюються неологізмами? З чим це пов'язано?
4. Назвіть продуктивні шляхи утворення неологізмів.
5. Чи багато запозичень в англійській мові на сучасному етапі?
6. Що таке англіцизми? Чи збагачують, на вашу думку, англіцизми українську мову?
7. Назвіть основні джерела і сфери збагачення словникового складу англійської та української мов.
8. Як ви розумієте вираз “внутрішні запозичення”?

Література:

Основна:

1. *Валуєва Н.М. Способи утворення сучасних англомовних неологізмів та їх відтворення мовою перекладу // Південний архив (філологічні науки). Т 2. № 72, 2018. С. 98-101.*
2. *Зацний Ю.А., Янков А. В. Нова розмовна лексика і фразеологія: Англо-український словник. Вінниця: Нова Книга, 2010. С 5-19.*
3. *Зацний Ю.А. Сучасний англомовний світ і збагачення словникового складу / Ю.А. Зацний. Львів: ПАІС. 228 с.*
4. *Шпетко О.П. Динаміка афіксальних неологізмів у поповненні словникового складу англійської мови.*
URL: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/3_111192.doc.htm

Додаткова:

5. *Зацний Ю.А. “Внутрішні” запозичення сучасної англійської мови // Вісник СумДУ. 2006. №11. С. 28-29.*
6. *Мурко І. І. Зміни в повсякденному житті носіїв американського та британського національних варіантів і поповнення словникового складу сучасної англійської мови // Вісник СумДУ. 2002. № 4. С. 139.*
7. *Тонконог Н. Неологізми-запозичення сучасної англійської мови.*
URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/50>

Лекція 6

СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ. ЗМІНА ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

План основних питань теми:

1. Типи значення слова. Денотативне та конотативне значення.
2. Основні причини зміни значення: лінгвістичні й екстралінгвістичні чинники зміни значення слова.
3. Генералізація та специфікація значення слова.
4. Метафора та метонімія.
5. Пейорація та меліорація значення.

1. Типи значення слова. Денотативне та конотативне значення

Слово - основна структурно-семантична одиниця мови, що служить для найменування предметів та їх властивостей, явищ, відносин дійсності, що володіє сукупністю семантичних, фонетичних та граматичних ознак, специфічних для кожної мови.

У слові розрізняються такі структури: фонетична (організована сукупність звукових явищ, що утворюють звукову оболонку слова), морфологічна (сукупність морфем), семантична (сукупність значень слова).

Смислова (семантична) структура слова – упорядковане безліч взаємозалежних елементів, що утворює деяку узагальнену модель, де лексикосемантичні варіанти протиставлені та характеризуються щодо одне одного.

Лексикосемантичний варіант – двостороння одиниця, формальну сторону якої становить звукова форма слова, а змістову бік – одне із значень цього слова.

Слова, що мають лише одне значення, представлені в мові одним лексико-семантичним варіантом, багатозначні слова - числом лексико-семантичних варіантів, що відповідає числу різних його значень.

Аналіз значення слова показує, що зазвичай слова мають більше одного значення. Слів, які мають одне значення, – моносемантичних мало. До них зазвичай належать наукові терміни: hydrogen, molecule. Більшість англійських слів – багатозначні слова. Що частіше слово вживається, то більше в нього значень.

Наприклад, слово **table** має принаймні 9 значень у сучасній англійській мові:

a piece of furniture;
 the persons seated at the table;
 sing. Food put on the table, meals;
 a thin flat piece stone, metal, wood, etc.;
 pl. slabs of stone;
 words cut into them or written on them (the ten tables – 10 заповідей);
 an orderly arrangement of facts, figures, etc.;
 part of a machine-tool on which the work is put to be operated on; a level area, a plateau.

Слова, які мають кілька значень, називаються **полісемантичними**.

Звідси випливає, що поняття семантичної структури застосовується лише до багатозначних слів.

Семантична структура слова включає сукупність лексико-семантичних варіантів, певним чином організованих та утворюючих упорядковану множину, ієрархію.

Існують різні класифікації, що відображають різницю у підходах до семантичної структури слова та до ієрархічних зв'язків її елементів. Застосовуючи синхронічний підхід до вивчення семантичної структури слова, можна виділити такі **основні типи значень**:

◆ **головне значення слова**, що виявляє найбільшу парадигматичну закріпленість та відносну незалежність від контексту;

◆ **приватні (вторинні, похідні) значення**, які виявляють, навпаки, найбільшу синтагматичну закріпленість та не обумовлені помітною мірою парадигматичними відносинами;

◆ **номінативне значення**, яке безпосередньо спрямоване на предмети, явища, дії та якості дійсності;

◆ **номінативно-похідне значення**, що є вторинним щодо нього.

◆ **пряме (власне) значення**, безпосередньо пов'язане з предметами та явищами матеріальної дійсності, може бути виявлено при ознайомленні з самими реаліями, причому останні виступають у цьому зв'язку як неодмінна умова та об'єктивний критерій визначення смислового обсягу слова;

◆ **переносне (метафоричне, образне, фігуральне)**, яке набуває слово в результаті свідомого вживання його в мові для позначення предмета, що не є його звичайним або природним референтом. Переносні значення утворюються від прямого значення за певними моделями семантичної деривації та реалізуються лише у певних контекстних умовах. Вони не тільки

називають предмет або явище, але й характеризують його на підставі подібності до будь-якого іншого предмета або явища.

Наприклад, у слові **hand** значення *terminal part of human arm beyond the wrist (give me your hand)* є номінативним, а значення *a thing like a hand (the hour hand, the minute hand), an employee who works with his hands (the factory has taken on two hundred extra hands)* є номінативно-похідними.

Семантична структура дієслова **to die** включає такі ЛСВ: *cease to live, expire* (пряме значення); *do lose vital force, become weak, faint (hope/interest; the noise/the conversation died); to be forgotten, lost (His fame will never die); decay (flowers/plants die)*. Значення 2, 3, 4 переносні. Переносними є значення часу слова *sand: The sands are running out*; значення *win* у слові *land: She landed a rich husband; He landed the first prize*.

За предметами називання та соціального призначення значення поділяються на понятійні та стилістичні.

Понятійними називаються такі лексичні значення, предметно-понятійна спрямованість яких є провідною і визначальною. Стилiстичними (культурно-історичними) є такі значення, у яких функція називання та позначення предметів та понять поєднується з функцією характеристики самих слів.

Серед понятійних лексичних значень виділяють абстрактні значення: *witness – evidence, testimony*; конкретні *witness – a person who has first-hand knowledge of an event and is ready to describe it; a person who gives evidence under oath in a law court; a person who puts його signature to a document*; номінальні та власні; номінативні та прономінативні (місцеіменні значення).

Стилiстичними визнаються значення слів, що належать до різних стилістичним пластів словникового складу мови та сфер вживання.

У мові слово включено в чотири **основні типи відносин**: 1) ставлення до предметів і явищ зовнішнього світу; 2) ставлення до поняття; 3) ставлення до почуттів і бажань людини; 4) відношення до інших слів мови.

Відповідно до цього в структурі лексичного значення слова розрізняють кілька його видів:

- 1) **денотативне** значення: позначається словом предмет (в широкому сенсі) в мовознавстві називають денотатом, тому денотативного

значення - це значення, яке характеризує співвіднесеність слова з позначається предметом (ситуацією), тобто це відношення фонетичного слова до конкретного позначається предмету, об'єкту мови (*стіл, ліс*);

- 2) **сигніфікативне** значення: позначається словом поняття (в широкому сенсі) в мовознавстві називають Сигніфікат, тому сигніфікативне значення - це відношення слова до поняття, узагальненому уявному поданням про клас об'єктів (*стіл* «рід меблів, на яку ставлять або кладуть що-небудь при роботі, їжі і т.д.»); в сигніфікативному значенні відбивається понятійний зміст слова, на основі якого формується його лексичне значення, тому саме сигніфікативне значення є основним для лексикологів, які часто його називають просто значенням;
- 3) **коннотативне** значення - це значення, пов'язане з емоційно-експресивним і оцінним відображенням предметів і явищ зовнішнього світу. На відміну від стилістично нейтрального сигніфікативного значення слова, емотивно значення стилістично маркована, воно є емоційно-експресивним вираженням промовистою оцінки (позитивної або негативної), пор. *очи* (нейтральна оцінка) і *очи* (висока); емотивно значення завжди обумовлено значенням інших (нейтральних) слів, будучи їх експресивним або стилістичним варіантом (пор. *шкана* - це не просто 'кінь', а 'стара, хвора, тобто погана кінь'), тому в словниках його часто супроводжують послід *неодобр.*, *знехтує* ., *і зневажила*. та ін.

Іноді це широке визначення емотивного значення звужується і під конотацією розуміється лише додаткове оцінне со-значення слова (закріплена в культурі суспільства асоціація), яке відоме всім носіям мови, хоча в словниках і не фіксується (пор. конотації слова *свиня* в російській мові - «неохайність; примітивне і хамську поведінку», а в іспанській мові «жадібність», «боягузтво», «переможених»; або слова *засць* і в російській, і в

іспанській мовах - «боягузтво»); ці конотації мають часто національно-культурну специфіку.

4) структурне значення - це співвідносне значення, яке вказує на відношення слова до інших слів мови, з якими воно може вступати в синтагматичні та парадигматичні відношення, в зв'язку з цим виділяються два підвиди цього значення:

а) синтагматичний структурне значення - це значення, яке характеризує лінійні відносини слова, його семантичну дистрибуцію і валентність, тобто його здатність вступати в смислові відношення з іншими лексичними одиницями, наприклад, слово *пити* може поєднуватися тільки зі словами, що позначають рідину (*воду, чай, кава, молоко*), а не тверда речовина (*хліб, сир, цукор*), що визначається законом семантичного узгодження, відповідно до якого в смислові відносини можуть вступати тільки ті одиниці, які мають спільні семантичні компоненти або не мають несумісних ознак (таким загальним семантичним компонентом в слові *пити* і *воду, чай, кава* ... є сема 'рідина', про а й дозволяє ці поєднання і одночасно забороняє поєднання зі словами, що позначають тверді предмети).

Саме семантична валентність слова визначає його дистрибуцію в мові. У різних слів вона неоднакова: одні слова мають активної валентності, тобто здатністю підпорядковувати собі інші лексичні одиниці (пор., наприклад, одно-, дво- і тривалентні дієслова *світати, хроніти, мати, перебувати*), інші - мають пасивну валентність, тобто здатністю підкорятися іншому, головному компоненту сполуки (пор. *бігти дуже швидко*), у одних слів вона обов'язкова (пор. *надати допомогу*), у інших - факультативна (пор. *читати книгу*),

б) парадигматическое структурне значення - це значення, що характеризує вертикальні відносини слова, що входить в певний клас (в синонімічний ряд, в антонимическую або лексико-семантичну групу, в семантичне поле).

Структурне значення допомагає визначити місце слова в лексичній системі мови шляхом протиставлення його іншим словами, що входять в систему, і встановлення його ролі і відносин з усіма іншими лексичними одиницями мови. В цьому випадку виявляється значимість слова (те, що Ф. де Соссюр називав *valeur*): значимість слова *вечір* визначається його проміжним положенням в парадигмі між словами *день* і *ніч* як 'кінець дня'.

Лексичне значення слова формується в нашій свідомості на основі прямих або асоціативних зв'язків звукового комплексу з предметом і явищем зовнішнього світу. Залежно від характеру співвідношення слова з позначається їм об'єктом, розрізняють основне (або пряме) і похідне (або переносне) значення слова.

Основне (або пряме) лексичне значення - це значення, безпосередньо пов'язане з відображенням явищ об'єктивної дійсності. Це первинне, стилістично нейтральне значення слова, у якого немає образності, яке практично не залежить від контексту і яке відразу ж виникає в свідомості мовця при проголошенні слова поза контекстом (пор. значення слів *книга*, *зошит* і ін.).

Похідне значення - це вторинне значення слова, придбане ним в процесі історичного розвитку мови і функціонує поряд з прямим. На відміну від основного значення, воно завжди є контекстуально обумовленим.

2. Основні причини зміни значення: лінгвістичні й екстралінгвістичні чинники зміни значення слова

Семантичні зміни (зміна семантики слова) представляють особливий випадок розвитку мови. Причини семантичних змін у мові зазвичай діляться на дві великі групи – екстралінгвістичні або об'єктивні та інтралінгвістичні або суб'єктивні.

До екстралінгвістичних причин належать наступні: – історико-політичні, економічні та соціальні зміни; – зміни в культурі нації; –

гетерогенність мовного суспільства; – розвиток науки, техніки, внаслідок чого частина значень стає неактуальною; – зміна правил вживання лексеми.

До групи інтралінгвістичних причин зміни значення слова належать: аналогія, синонімічний здвиг, взаємовплив мовних одиниць одна на одну, словотворчі процеси тощо.

Щоб зрозуміти сутність природи семантичних змін, необхідно брати до уваги історичні умови існування мови і структурну специфіку деяких мов, яка формується історично і встановлює правила її функціонування, а також обумовлює різну мовну реакцію на суспільні стимули. Саме історія народу визначає напрямок змін у словниковому складі мови, оскільки вона є стимулом для розвитку лексики.

Окрім поняття «причини» слід також розрізняти «види» і «засоби» семантичних змін. Але класифікація видів (типів) семантичних змін ускладнюється тим, що вона здійснюється за різними принципами.

3. Генералізація та специфікація значення слова

4. Метафора та метонімія

5. Пейорація та меліорація значення

Лексичне значення слів, особливо життєво важливих, виявляє високу стійкість. Таким словам, як *мати, сонце, око, я, ти, кільканадцять тисяч років*; у різних мовах по-різному змінилося їхнє звучання, але значення залишилося те саме.

Разом із тим деякі слова з часом набувають інших значень, і ці зміни проходять у трьох основних напрямках: **звуження, розширення, зміщення**.

Так, у ході розвитку мови може відбуватися **звуження значення слова**, процес, який ще має назву **спеціалізація значення**. Це така семантична трансформація, під час якої гіперонім стає гіпонімом. Семантичні значення слова «задають» обмежену область вживання лексеми. В результаті звуження початкові семантичні елементи, які визначають семантичну структуру лексеми, втрачаються зовсім, або частково. При звуженні обсягу значення назва стає конкретнішою. Так, слово *печиво* колись

означало «усе спечене з борошна», тепер — «кондитерські вироби з борошна»; слово *квас* колись означало «усе кисле», тепер — «кислуватий напій із житнього хліба або житнього борошна»; слово *каша* колись означало «будь-яка густа їжа, звільнена від рідини», тепер — «страва з крупів, зварена на воді або молоці».

Розглянемо англомовні приклади:

Англійське слово *deer*, яке спочатку означало «будь-який звір», тепер означає тільки «олень».

Слово *girl*, яке спочатку означало «будь-який хлопець будь-якої статі, дівчинка чи хлопчик», тепер позначає тільки «дівчинка».

Слово *wife*, яке колись означало просто «будь-яка жінка», тепер набуло вузького значення «дружина».

Слово *meat*, яке спочатку означало «їжу чи питво» загалом, тепер означає лише «м'ясо».

Слово *worm*, яке колись означало «будь-яка комаха чи плазуна», тепер означає лише «хробак».

Розширення значення – це розширення називної функції слова, виникнення у лексеми нової семми при збереженні старого значення, яке, як правило, залишається головним. Розширення значення відбувається, коли йдеться про перехід слова або словосполучення з вузько професійного або соціального вживання (термінологія, професійна, жаргонна лексика тощо) до літературної мови або до складу розмовноповсякденної мови. Розширення значення часто відбувається одночасно зі зміною семантичної структури слова, тобто зміною структури значення. Основне значення при цьому відступає назад, але не втрачається повністю.

При розширенні обсягу значення кількість охоплених словом предметів, явищ зростає. Наприклад, слово *поле* колись означало «безліса рівнина, порожній великий простір», тепер, крім цього, — «ділянка землі, відведена під що-небудь», «простір, у межах якого відбувається якась дія», «сфера діяльності», «смужка вздовж краю аркуша паперу», «відігнуті краї

капелюха» тощо; колись слово *столяр* мало значення «той, хто робить столи», тепер — «виготовлювач виробів із дерева»; слово *Меценат* означало «римський політичний діяч, який матеріально допомагав Вергілієві та Горацієві», тепер меценат — «багатий покровитель наук та мистецтв.

Розглянемо англомовні приклади:

Англійське слово *wretch* спочатку позначало тільки *exile* (вигнанець), тепер цим словом називають *any miserable or vile person* (будь-якого нещасного або підлого людини).

Слово *barn* спочатку позначало тільки *a place for storing barley* (місце для зберігання ячменю), тепер це слово означає «будь-яка комора, сарай або хлів».

Слово *paper* спочатку означало *an Egyptian plant* (єгипетська рослина), тепер це слово означає «будь-який вид паперу».

Слово *journal* спочатку означало *daily* (щоденна газета), тепер це слово використовується для позначення будь-якої періодичної публікації.

Прикметник *ready* спочатку позначав *prepared for a ride* (готовий до їзди), тепер це слово має ширше значення і означає «готовий до чогось».

Перенос найменування також належить до одного з видів зміни значення. Сюди відносяться **метафора** – перенос найменувань по принципу подібності зовнішніх або внутрішніх ознак предметів або явищ, які відносяться до різних сфер життя людини і метонімія – перенос найменувань за поміжністю. Метафоризація виникає завдяки властивості мислення людини пізнавати нові явища в процесі порівняння їх зі старими, вже відомими. Метафори можуть виконувати різні функції: називати предмет або явище оточуючої дійсності, надавати вже відомому предмету додаткову характеристику, виконувати функцію оцінювання.

Метонімія – це перенос з частини на ціле, з продукції на виробника, з тари на вміст. Метонімічний перенос можливий на основі залежності одного поняття від іншого, яка може бути тимчасовою, причинною, просторовою тощо.

Пейорація – “погіршення” будь-якого слова під час його функціонування, зниження стилістичних характеристик лексичної одиниці. Наприклад, *idiot* мала значення *приватна особа*, але згодом стало означати *дурень*.

Слово *silly* раніше означало *happy* (щасливий), а нині набуло негативного значення «дурненький».

Слово *vulgar* спочатку означало *common, ordinary* (звичайний), а з часом набуло значення "вульгарний", "грубий".

Слово *gossip* спочатку позначало *a god parent* (хрещений, хрещений), а в наші дні набуло значення «плітка».

Слово *churl* спочатку означало «чоловік», а з часом набуло значення «грубіян», «погано вихована людина».

Меліорація – покращення, надання позитивного характеру нейтральному або негативному значенню.

Наприклад, англійське слово *nice* спочатку мало негативне значення *foolish* (дурний), а згодом набуло позитивного значення «милий».

Слово *fame* колись означало *rumour* (поголос, чутка), тепер набуло значення «слава».

Слово *marshal* спочатку означало *horse-servant* (конюх), тепер це слово означає "вищий військовий чин в армії".

Слово *ministr* одного разу мало значення *servant* (слуга), а тепер воно означає «важливу державну особу».

Слово *chiffon* спочатку мало значення *a rag* (ганчірка), а згодом набуло значення "шифон".

Слово *actor* у шекспірівські часи сприймалося як образу *rogue* (мерзотник) або *vagabond* (бродяга), у наші ж часи це слово значно покращило своє лексичне значення, яке сьогодні звучить як «актор».

Отже, з плином часу деякі слова змінюють своє лексичне значення. Однією з головних причин є сама природа мови, яка передбачає набуття словами нових значень залежно від життєвих ситуацій, у яких вони

вживаються. Також слова змінюють лексичне значення під впливом культурних та соціокультурних змін у суспільстві носіїв мови.

Питання для самоперевірки:

1. З чим пов'язують зміни у значенні слів.
2. Що таке лінгвістичні й екстралінгвістичні чинники зміни значення слів.
3. Які основні види зміни значення слів ви знаєте?
4. Наведіть приклади розширення і звуження значення слів.
5. Наведіть приклади “поліпшення” / “погіршення” (іншими словами явище меліорації та пейорації) значення слів.

Література:

Основна:

1. Верба Л.Г. Порівняльної лексикології англійської та української мов. – Вінниця: Нова Книга, 2008. 248 с.
2. Літвінова Н.В. Причини, види та засоби семантичних змін у слові http://philologyjournal.lviv.ua/archives/5_2019/15.pdf
3. Лексикология английского языка. Электронное учебное пособие / Сост. Н.К.Иванова; Ивановский государственный химико-технологический университет. Иваново, 2009.
4. Зміна лексичного значення слова. URL: <https://engblog.ru/changing-of-lexical-meaning>

Лекція 7

СЕМАСІОЛОГІЯ. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ. СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ У ЛЕКСИЦІ ПОРІВНЮВАЛЬНИХ МОВ

План основних питань теми:

1. Поняття полісемії. Полісемія як синхронне явище. Полісемія в діяхронічному аспекті.
2. Поняття й типи омонімів.
3. Основні ознаки синонімічності слів, види синонімів.
4. Поняття антонімії. Види антонімів.
5. Паронімія та паронімія.

1. Поняття полісемії. Полісемія як синхронне явище. Полісемія в діяхронічному аспекті.

Лексика в англійській мові багатозначна. Іншими словами, англійська мова має полісемію. «Багатозначність» і «полісемія» в англійській мові це ідентичні терміни, які вказують на те, що у слів англійської мови є два і більше взаємопов'язаних і історично обумовлених значення.

Багатозначність, або полісемія є мовною універсалією в системі європейських мов. Це наявність у мовної одиниці більше одного значення за умови семантичного зв'язку між ними.

Полісемія може бути як граматичною, так і лексичною.

Прикладом першої може служити полісемія артикля *the* в англійській мові, що виконує як уточнювальну (*The tiger was old*), так і узагальнювальну (*The tiger is a cat-like animal*) функцію.

Лексична полісемія може бути визначена як здатність одного слова служити для позначення різних предметів і явищ дійсності. Полісемія приводить до асиметричності мовного знака і відбиває принцип економії формальних засобів при передачі максимального смислового об'єму.

Моносемія, тобто наявність у мовної одиниці одного значення, не типова для мови в цілому. Однозначні головним чином терміни, якщо вони не утворені шляхом переосмислення одиниць літературної мови, або слова, запозичені з інших мов для позначення екзотичних об'єктів (*igloo, koala*). Проте і в цих сферах досить часто згодом спостерігається розвиток нового значення.

За підрахунками, 500 найуживаніших слів англійської мови передають більше 10 000 значень, а на одне англійське слово в середньому доводиться до 25 значень. Вибір потрібного підказується оточенням слова в конкретному мовленнєвому акті, інакше кажучи, полісемія нейтралізується контекстом. Історично розвиток і накопичення вторинних, похідних значень йшов двома основними шляхами, що дістали назви ланцюгового та радіального. За ланцюгового шляху розвитку полісемії кожне наступне значення розвивалося з попереднього, іноді дуже далеко відриваючись від початкового: Brand - 1)

burning or charred log or stick; 2) mark made by hot iron; . 3) stigma; / 4) trademark; 5) particular kind of goods. Значення утворюють ніби смисловий ланцюг, логічно розвиваючи попередній етап.

Інший шлях розвитку полісемії, відомий під назвою радіального. У цьому випадку початкове значення можна представити у вигляді деякого центру, від якого відходять радіуси вторинних, похідних значень.

Кожне з таких вторинних значень розвивається безпосередньо з початкового і не залежить від попереднього похідного: Step - 1) movement of one's leg

- 2) one action in a series of actions to gain a purpose;
- 3) putting the right (or wrong) foot at the same/different time with others;
- 4) way of walking (as seen or heard);
- 5) place for the foot when going from one level to another.

Як ланцюговий, так і радіальний шлях розвитку полісемії в чистому вигляді зустрічаються рідко. Частіше зустрічаємо змішаний тип, за якого у семантичній структурі слова можемо виявити і ланцюгові, і радіальний зв'язки.

2. Потяття й типи омонімів

Омонімія – одне з явищ, які притаманні всім мовам та характеризують лексико-семантичну систему кожної з них.

Процес розробки теорії омонімії має давні традиції і пов'язаний з іменами таких вчених, як М.В. Ломоносов, Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, Н.М. Шансій, Н.П. Колесников, Ю.С. Маслов, М.І. Фоміна та багато інших. Довгий час омонімія розглядалась як хвороба, яку необхідно лікувати. Розповсюдженою є точка зору про те, що синонімія та полісемія – закономірне явище в мовах, що саме функціонування мови як засобу спілкування і пізнання неможливе без цих явищ. Щодо омонімів, то, навпаки, цей аспект асиметрії мовного знаку багатьма вважається мовною аномалією. Часто слухач опиняється в складній ситуації, коли з кількох різних значень, виражених цією мовною формою, слід вибрати одне для вірного розуміння повідомлення.

У сучасній лінгвістиці вважають, що омонімія представляє собою лексико-семантичний процес, за якого можлива наявність та функціонування двох чи більше рівнозвучних мовних знаків, які семантично не пов'язані між собою. Лінгвісти виділяють наступні причини появи омонімів. А.А. Реформатський стверджує, що в нашій мові найбільше омонімів, які виникли завдяки запозиченням.

Міжгалузєва омонімія – це терміни однієї області значення, які піддалися переосмисленню і ввійшли в терміносистему іншої науки.

Зрозуміло, що значною мірою характер значення таких омонімічних термінів визначається належністю оригіналу до тієї чи іншої галузі науки і техніки та конкретною тематикою самого тексту оригіналу. Однак, перекладацькі помилки можуть все ж виникати у зв'язку із неправильним вибором значення омонімічного терміна із суміжної галузі науки або техніки. Досить часто зустрічається й внутрішньогалузева омонімія термінів, якій характерна одна й та ж форма слова, що має різні значення в межах тієї ж самої галузі науки чи техніки.

Отже, **омоніми** — це слова, однакові чи дуже схожі за звучанням або написанням, але володіють відмінним значенням. Наприклад, такса (собака) і такса (тариф) або насип (іменник) і насип (дієслово в наказовому способі). З-за цього і виникає путниця, коли ви добре знаєте англійську граматику та лексику, але ніяк не можете зрозуміти зміст фрази, тому що звучання слова відповідає кілька різних написань слів.

Омоніми можна класифікувати наступним чином: за підрахунками лінгвістів, на сьогоднішній день омоніми в англійській мові складають приблизно 16 -18% усього словникового фонду. Це набагато більше, ніж у російській мові. Такий інтенсивний розвиток цього феномена в англійській мові обумовлено рядом причин. Однак, як було встановлено вченими, які займаються вивченням етимології слів, запозичення з інших мов впливають на розвиток англійської омонімії найбільше. А більшість такого роду запозичень прийшло з французької та латинської мов. Фонетична структура

слова-чужинця змінюється у відповідності з правилами англійської мови. Так, найчастіше в результаті фонетичних змін трапляються збіги.

Ще одним джерелом виникнення омонімів в англійській мові є історичні зміни слів. У ході історичного розвитку деякі слова, колишні спочатку різними за своїм вимовою, придбали однакову фонетичну форму.

Класифікація англійських омонімів

Класифікація омонімів важлива при вивченні омонімії в будь-якому з мов. Величезна кількість робіт, в яких лінгвісти пропонують різні класифікації — свідчення цьому. Питання щодо класифікації омонімів залишається «відкритим», так як кожен з науковців пропонує свій варіант.

Абсолютні омоніми — слова в мові, які однакові за звучанням і написанням.

- Sound [saund] – здоровий
- Sound [saund] – звук

Омофони — слова, що мають однакове звучання, але різне написання. По-іншому називаються фонетичними омонімами.

- Meat [mi:t] – м'ясо
- Meet [mi:t] – зустріти

Омографи — слова, які мають однакове написання, але вимовляються по-різному. Ще називаються графічними омонімами.

- Row [] (лінія) — row [] (порушення порядку)

Пароними — це слова мають схожу вимову, але не повністю ідентичне.

- Desert ['dezət] – пустеля
- Dessert [di'zə:t]- десерт

Згідно з частинами мови, до яких належать омоніми, їх також можна розділити на кілька типів: граматичні, лексичні та лексико-граматичні.

- Лексичні омоніми — мають однакові граматичні характеристики і різні лексичні, тобто вони належать до однієї частини мови, але не зводяться до загального смислового значення
- Граматичні омоніми характеризуються деякою спільністю сенсу, але належать до різних частин мови

- Лексико-граматичні омоніми — мають різні граматичні та лексичні характеристики, але з формального боку виявляється деяка спільність

Крім словникових, виділяють також контекстуальні, або поетичні, пароніми – близькі за звучанням слова, свідомо зближувані у відповідних текстах з метою досягнення художньої виразності, стилістичного ефекту, наприклад: *Дзижчать і желять міриади версій. Ну, що ж, нехай. Я сильна, навіть зла. Я знаю: слабкість – це одна з диверсій. А я ще в диверсантах не була; Він цей вокал підносив, як бокал* (Л. Костенко).

Свідоме контекстуальне зближення слів за ознакою звукової подібності називається парономазією. На відміну від паронімії парономазія передбачає можливість будь-якої звукової подібності слів.

Пароніми, як і омоніми, у художній літературі та в побуті використовуються для створення каламбурів – жартівливої гри слів: – *Сумніваюсь, чи ти козак чи кізак, – засміявся задоволений своїм жартом Варчук* (М. Стельмах). *Страшніш від огненних геєн голодна хіть зажерливих гієн* (Б. Олійник). *Прийомний син барона був баран* (Л. Костенко). Нечесну приватизацію в народі називають *прихватузацією*; донощиків, що на вухо доносять, іменують *науходоносорами* (за ім'ям вавилонського царя Навуходоносора). Пароніми використовуються в сучасній українській мові не тільки для створення словесної гри та каламбурів, а також як засіб забезпечення музичності фрази. Все це зумовлює стилістичне увиразнення думки, більшу її дохідливість, впливовість, напр.:

Шкода, Марино, перебулих літ! Приснилися, проснилися і зникли. (М. Рильський). Ромашка забіліла, Під ноги – кущик м'яти, Над чим тобі радіти? Над чим тобі ридати! (А. Малишко).

3. Основні ознаки синонімічності слів, види синонімів

У зв'язку з особливостями свого історичного розвитку англійська мова надзвичайно багата синонімами. Синоніми – це категоріально

ідентичні словникові одиниці, що збігаються за обсягом в одному або декількох словникових значеннях, наприклад, *to end – to finish, jail – prison, gulf – bay, car – automobile*. Коли в лексикології говорять про синоніми, мають на увазі і порівнюють словникові значення слів. Одні й ті ж предмети набувають два найменування в силу випадковості (при цьому одне з них поступово виходить з ужитку) або в силу логічної необхідності: кожне зі слів по-різному характеризує предмет. Різниця між синонімами як словами з ідентичним предметним значенням може йти по декількох лініях.

Синоніми можуть:

- 1) збігатися не у всіх словникових значеннях (якщо слово багатозначне);
- 2) збігатися не у всіх комбінаторних значеннях (тобто відрізнятися сполучуваністю);
- 3) відрізнятися щодо компонентного складу значень (тобто мати різне дефініруюче, емоційне та асоціативне значення);
- 4) розрізнятися за місцем поширення, часу використання і за сферою вживання.

Виходячи з вищесказаного можна виділити наступні різновиди синонімів:

- 1) повні та часткові;
- 2) комбінаторно тотожні і комбінаторно нетотожні;
- 3) однакові по компонентному складу (семантичні дублети) і різні щодо компонентного складу (емоційно нетотожні, дефінірующе нетотожні);
- 4) одностильові і різностильові ;
- 5) американо-британські синоніми – найменування одних і тих же предметів, прийнятих в американському та британському варіантах англійської мови.

Одні й ті ж синоніми можуть належати до різних видів, наприклад, бути одночасно частковими емоційно нетотожні синонімів, які відрізняються за місцем поширення.

Повні синоніми – у них збігаються всі словникові значення, наприклад, льотчик (*airman – flyer – flying man*); сценарист (*screenwriter – scriptwriter – scripter – scenarist*). Часткові – багатозначні слова, що збігаються тільки в деяких своїх словникових значеннях. Комбінаторні нетотожні синоніми – це слова, що збігаються в словникових значеннях, але не збігаються в комбінаторних значеннях.

prison

jail

1. *in prison*

1. *in jail*

2. *put smb. in prison*

2. *put smb. in jail*

Емоційно нетотожні синоніми – виражають різне емоційно-оціночне ставлення в одних і тих самих предметів і, як правило, належать до різних стилів мовлення, будучи одночасно різностильовими синонімами (*he saw a girl* – стилістично нейтральний, *he beheld a girl* – торж., книжковий стиль).

Асоціативно нетотожні синоніми мають різне асоціативне значення. Вони є семантично похідними від різних коренів і співвідносять один і той ж предмет з різними класами предметів, наприклад, *money – cabbage, chips, berries, dough, brass; prison – cage, den, cooler, school, can, hotel*.

Дефініруючо-нетотожні синоніми – синоніми, з яких один висловлює побутове, а інший – науково відпрацьоване поняття.

В англійській мові багато синонімічних пар, в яких одним із синонімів є словосполучення: *die, pass away, join the great majority, take the ferry, kick the bucket, go the way of all flesh*.

Виділяють два різновиди неправдивих синонімів (взаємозамінні в окремих випадках *car* і *vehicle*, і невзаємозамінні *famous* і *notorious*).

Vehicle (транспортний засіб) і *car* (автомобіль, машина) – висловлюють родові і видові поняття. Обсяги їх частково збігаються, вони можуть іноді замінити один одного, але при цьому змінюється

зміст висловлювання: думка виражається більш точно – менш точно. *Vehicle* – це не тільки *car*. Якщо ми говоримо *vehicle*, маючи на увазі автомашину, то для нас не важливі ознаки, що відрізняють автомашину від інших засобів пересування.

I.V. Арнольд виділяє ідеографічні синоніми та стилістичні синоніми.

Ідеографічні синоніми відрізняються або додатковими значеннями, або вживанням і сполучуваністю з іншими, або і тим і іншим. Наприклад, *to understand* - *to realize* (*to understand* – відноситься до якогось конкретного вислова *to understand words, a rule, a text*; *to realize* – має на увазі здатність схопити якусь ситуацію).

Стилістичні синоніми – це близькі, а іноді і тотожні за значенням, але вживаються в різних стилях мови, наприклад, *enemy* (нейтральне), *opponent* (офіційне).

Вивчення синонімів в англійській мові має велике значення для тих, хто вивчає англійську мову. По-перше, вивчаючи синоніми в англійській мові, ви збагатите вашу мову і зможете підбирати потрібне вам слово в тій чи іншій темі, а значить, ваша мова буде звучати грамотно. Синоніми в англійській мові вживаються в різних функціях і з різними прийменниками, тому на це варто звертати безпосередню увагу. Наприклад, дієслова *share* і *partake* у значенні «розділити з ким-небудь свої і чийсь емоції, почуття і т.д.» вживаються неоднаково. Перший управляє прямим доповненням (*to share smb's destiny*), а другий керує прийменниковим доповненням (*to partake in smb's grief*).

4. Поняття антонімії. Види антонімів

Синонімія й антонімія – є найважливішими різновидами семантичних відношень, які існують у мові в тісній єдності: синоніми й антоніми певного слова входять разом з ним до однієї лексикосемантичної групи слів, під якою потрібно розуміти ряд слів, згрупованих на основі відповідних понять, що відбивають зв'язок між явищами дійсності.

Антоніми (від грец. *Anti* – проти і *опута* – ім'я) — це слова з прямо протилежним значенням (*чорний – білий, ніч – день, добре – погано*). Але антоніми визначають не взагалі будь-які протилежні поняття, а обов'язково поняття співвідносні, об'єднані змістом на основі їх протиставлення.

Антоніми об'єднуються в антонімічні пари: *високий – низький, сум – радість, добро – зло*. В антонімічні відношення вступають не всі слова нашої мови. Не входять в антонімічні зв'язки слова, які означають конкретні поняття, а саме: іменники з конкретним значенням, велика кількість відносних прикметників, багато дієслів тощо.

Багатозначні слова у кожному значенні утворюють окрему антонімічну пару: *свіжий (хліб) – черствий, свіжа (сорочка) – брудна, свіжа (газета) – стара, свіжа (риба) – копчена, тухла, морожена* – залежно від контексту.

За характером співвідношення коренів антонімічних лексем українські та зарубіжні мовознавці вирізняють **різнокореневі антоніми**, які мають різні протиставлювані основи (*старий – молодий, добре – погано*), та **спільнокореневі (однокореневі)**, у яких протилежність значень двох лексем виникає внаслідок приєднання до того самого терміна взаємно протилежних за змістом префіксів або префікса, що надає термінові протилежного значення: *друг – недруг, відбігати – підбігати*.

За семантичним критерієм у терміносистемах виділяють **контрарні, комплементарні і векторні антоніми**.

1) **антоніми контрарні**, які, крім наявності двох діаметрально протилежних (за мірою або ступенем вияву) видових понять певного родового поняття, передбачають існування між ними середнього члена — мезоніма, від якого у протилежних напрямках поширюється градуальна (ступінчаста) характеристика явища, дії, ознаки. Контрарна протилежність є межею виявлення тієї чи тієї ознаки, а позначають цю межу самі антоніми. Тому основною диференційною ознакою аналізованого типу антонімічних відношень термінів прийнято вважати градуальність (ступінчастість) значень.

2) **антоніми комплементарні**, що позначають два взаємодоповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без наявності проміжних ланок.

3) **антоніми векторні**, що позначають винятково дві протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки, відношення.

Стилістична роль антонімів полягає перш за все у тому, що вони забезпечують контрастну характеристику образів, предметів, явищ. З допомогою антонімів створюється антитеза, зіставлення, протиставлення. Цікавою стилістичною фігурою є оксиморон, у якому поєднуються протилежні за змістом, контрастні поняття, що спільно дають нове уявлення: гарячий сніг, жорстоке милосердя, живий труп тощо.

В антонімічні пари об'єднуються слова з протилежними значеннями, що мають якусь лексичну спільність: *теплий – холодний (тепло), швидкий – повільний (швидкість), глибокий – мілкий (глибина)*.

Антоніми бувають виражені такими частинами мови, як іменник (добро – зло), прикметник (швидкий – повільний), займенник (всі – ніхто), дієслово (іти – стояти), прислівник (високо – низько), прийменник (під – над, від – до).

На використанні антонімів побудована така стилістична фігура, як антитеза (від грец. *antithesis* – протилежність) – зіставлення фактів, явищ, подій та думок з метою їх виділення: *І я іду, і падаю, і знов спішу вперед або плетусь назад* (В. Симоненко).

Антоніми використовуються в різних стилях літературної мови. Антонімічні протиставлення підсилюють виразність думки, надають їй більшої чіткості і категоричності, викликають в уявленні людини живі образи названих предметів, явищ, подій.

5. Паронімія та паронімія

Явище паронімії є актуальним протягом багатьох століть. Вчені та вчителі намагалися всебічно розглянути суть питання паронімії, щоб нарешті знайти справжнє і точне визначення даного поняття.

Паронімія - лексичне явище, що полягає у двосторонній фонетико-семантичній взаємодії співзвучних слів. Воно характеризується своєрідним переплетенням формальних (фонетичних) і значеннєвих (семантичних) факторів, що визначають його сутність і закони функціонування.

Під терміном «паронімія» нерідко поєднуються два поняття - власне паронімія, тобто вид мовних системних відносин між лексичними одиницями, і парономазія (або парономасія) - стилістичний прийом, що складається в навмисному зближенні слів, що мають подібність у звучанні. Ці слова не обов'язково повинні бути паронімами, часто для цілей автора буває досить випадкового звукового збігу. Використання парономазії підсилює виразність тексту; особливо часто цей прийом зустрічається в поезії й фольклорі.

Отже, **пароніми** – це слова, які близькі за звучанням, але різні за значенням (*адресат – адресант, стильний – стилістичний – стильовий*).

Переважно пароніми розрізняються суфіксами, рідше – префіксами та закінченнями: *паливо – пальне, кампанія – компанія, показчик – показник, громадський – громадянський, виконавський* (дисципліна, майстерність) – *виконавчий* (орган, лист), *приводити – призводити* (до чогось небажаного).

Слова можуть мати спільні корені, але відрізнятися різними префіксами або наявністю / відсутністю префіксів. Найчастіше це дієслова або похідні від них утворення, напр.:

ознайомити — дати відомості, інформацію (зі станом справ, з планом, з проектом) - *познайомити* - представити, рекомендувати (з приятелем, зі співробітниками);

вирізнятися — виділятися серед інших, бути помітним (зростом, силою, голосом) - *відрізнятися* - характеризуватися особливостями, які не властиві подібним іншим (від своїх колег, один від одного);

засвоювати - сприймаючи нове, робити його звичним і звичайним для себе (матеріал, ідеї, правила) — *освоювати* — робити придатним для

використання, використовувати (землі, космос, кошти), за допомогою навчання опановувати щось (виробництво, нову техніку);

зумовлювати - бути причиною чогось, створювати передумови (перемогу, тенденції, якість) - *обумовлювати* - визначати умови, обмежувати певною умовою (пунктом договору);

заснований - закладений, розпочатий будівництвом, організований (університет, товариство) — *оснований* — який ґрунтується на чомусь (на принципах, на вченні);

Традиційно класифікують пароніми за структурою і за семантикою. За структурою, тобто за морфологічними ознаками, пароніми діляться на ***префіксальні, суфіксальні та кореневі***.

1. Префіксальні пароніми мають різні префікси, наприклад, *macroeconomics / microeconomics, to reorganize / to disorganize, underrated / overrated*.

2. Суфіксальні пароніми розрізняються суфіксами, наприклад, *franchisor / franchisee, investment / investor, subsidy / subsidiary*.

3. Кореневі пароніми мають різні, але співзвучні коріння, наприклад, *volume / value, to owe / to own, turnover / takeover, fixtures / futures, cost / coast*.

З даних прикладів ми бачимо, що префіксальні і суфіксальні пароніми – це категоріально ідентичні споріднені слова, що відрізняються афіксами. Саме вони зазвичай викликають у студентів труднощі і плутанину у вживанні та перекладі, особливо, якщо ці пари утворюють паронимічні ряди або гнізда.

Паронімічна пара (або й більша кількість слів) може відрізнятися суфіксами, напр.: адресант – “той, хто посилає лист, телеграму, відправник” - адресат – “той, кому адресується лист, телеграма, одержувач”;

Серед слів-паронімів, що відрізняються суфіксами, в українській мові є дуже багато прикметників. Знати їхні значення або й невеликі значеннєві відтінки важливо, тому що можна допустити помилку тоді, коли вони вступають у зв’язки з іншими словами, на рівні синтаксичних сполучень.

Прикметники тут є важливим засобом уточнення інформації, напр.:

виборний - орган, посада, особа; *виборчий* - округ, дільниця, комісія, бюлетень, голос, кампанія;

військовий - комісаріат, патруль, частина, госпіталь, квиток, звання; *воєнний* - стан, кампанія, тактика, стратегія, період, роки, маневр;

гарантійний - лист, паспорт, талон, ремонт, кредит, договір, зобов'язання;

гарантований - заробіток, оплата, право, свобода, доходи;

громадський - активіст, діяч, орган, діяльність, думка, робота, доручення;

громадянський - обов'язок, позиція, свідомість, права, свободи, почуття;

інформативний - характер, лекція, функція, перевантаженість;

інформаційний - агентство, бюро, служба, новини, канал, технології;

книжковий - видавництво, магазин, графіка, полиця, шафа, форум;

книжний - мова, стиль, лексика, зворот, вислів, відтінок, забарвлення;

За семантикою пароніми традиційно поділяються на ***повні, неповні, часткові й синонімічні***.

1. Повні пароніми – це абсолютні пароніми, схожі за написанням і звучанням, з наголосом на одному і тому ж складі, але виражають різні смислові поняття, наприклад, *acquire / enquire, impose / dispose* та ін.

2. Неповні пароніми – це пароніми, що відносяться до однієї області понять, що мають схоже написання і звучання, але в яких спостерігається неповний поділ обсягу значень, що викликає їх зближення, наприклад:

multinational / international, analytic / analytical.

3. Синонімічні пароніми – це пароніми, схожі за написанням і звучанням і мають однакове значення, наприклад:

licence / license, labour / labor, Comptroller / Controller, cheque / check, enquire / inquire.

Пароніми одночасно можуть бути: - синонімами, напр.: *повінь* - *повідь*; *будівля* - *будинок*; антонімами, напр.: *прогрес* - *регрес*; *еміграція* - *імміграція*; - словами, семантично близькими, напр.: *свідчення* - *свідоцтво*; *суперечка* -

суперечність; людський - людяний; черепаховий - черепашачий; словами однієї тематичної групи, напр.: ніготь - кіготь; ківш - кіш; боцман - лоцман.

Причиною лексичних, а отже, й семантичних помилок стає також нерозрізнення міжмовних паронімів, особливо належних до близькоспоріднених мов. Пор. українсько-російські паронімічні групи *сумління — сомнение, останній — остальной, вродливий — уродливый, лихий — лихой, дурний — дурной, удавится — удавится, калитка — калитка*.

При відділенні паронімів від варіантів слів, неомографічних омонімів, однокореневих синонімів і т.п. виникають труднощі, тому що пароніми не мають досить стійких ознак, що дозволяють виділити їх в окрему підсистему.

Питання для самоперевірки:

1. Які значення є у слів.
2. Поясніть явище посісемії (багатозначності)? Наведіть приклади багатозначних слів.
3. Як класифікують омоніми? Наведіть приклади.
4. Що таке антонім? Чи у всіх слів є антоніми?
5. Що таке “синонімічний ряд”?
6. Наведіть приклади стилістичних синонімів.
7. У чому полягає різниця між ідеографічними синонімами та стилістичними синонімами.
8. Наведіть приклади взаємозмінних й невзаємозмінних синонімів.
9. Окресліть функції синонімів в англійській мові.
10. Які слова називаються паронімами? Наведіть приклади паронімів в порівнювальних мовах.

Література:

Основна:

1. Верба Л.Г. Порівняльної лексикології англійської та української мов. – Вінниця: Нова Книга, 2008 – 248 с.
2. Лекція професора Гринева С.В. Семасиология как раздел лексикологии. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FpUHO9KpXSA>
3. Чорна О. Особливості вияву антонімії в українській податковій термінології. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6069/07-Chorna.pdf?sequence=1>

Додаткова:

4. Лушина О., Григоренко Н. До питання синонімів в сучасній англійській мові. URL: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2012/Philologia/6_111671.doc.htm
5. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. Учебн.пособие. – М., Флинта: Наука, 2012.
6. Сидоренко О. Особливості функціонування паронімії в англійській мові URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1524>

Лекція 8

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ФОНД СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

План основних питань теми:

1. Фразеологія як розділ лексикології
2. Класифікація фразеологізмів
3. Паремії – прислів'я та приказки
4. Основні джерела походження фразеологічних одиниць англійської та української мов

1. Фразеологія як розділ лексикології

Інтенсивний розвиток фразеології за останні десятиліття характеризується перш за все різноманітністю проблем, що вивчаються. З одного боку, завданням фразеологів є опис матеріалу фразеології окремих мов з акцентом на їх специфічні особливості, з другого - все більшого значення набуває порівняльне вивчення систем фразеологізмів різних мов.

Фразеологія (від гр. *phrasis* “вислів” + *logos* “слово”, “вчення”) – розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови в його сучасному стані й історичному розвитку; сукупність фразеологізмів даної мови; сукупність характерних засобів вираження, що притаманні окремій соціальній групі, окремому автору або літературно-публіцистичному напрямку.

Фразеологія вивчає специфіку фразеологізмів як знаків вторинного утворення, особливості їх знакової функції й значення, властивості

структурно-семантичної стійкості й відтворюваності, ознаки лексичних компонентів фразеологізмів, їх звуковий склад, морфологічну й синтаксичну будову, характер зовнішніх лексико-синтаксичних зв'язків і форми реалізації в мовленнєвій діяльності, а також експресивно-стилістичні ознаки фразеологізмів, їх системні зв'язки з іншими одиницями фразеологічного складу й із словами.

Фразеологія розробляє принципи виділення фразеологічних одиниць, методи їх вивчення, класифікацію й фразеографію – опис у словниках. *Фразеологія внутрішньо пов'язана з лексикологією*, синтаксисом і частково зі словотвором; на відміну від цих розділів мовознавства, базовим для фразеології є поняття фразеологічної одиниці (фразеологізму) й фразеологічної підсистеми мови.

Фразеологізм, фразеологічна одиниця – спільна назва семантично зв'язаних сполучень слів, які відтворюються в мові в соціально закріпленому за ними стійкому співвідношенні смислового змісту й певного лексико-граматичного складу. Семантичні зрушення в значенні лексичних компонентів, стійкість і відтворюваність – взаємопов'язані універсальні й відмінні ознаки фразеологізму.

Фразеологізмам властива метафоричність та образність, вони можуть належати до стилістично забарвленої лексики (розмовної чи, навпаки, книжної); дослідження цього розділу лексичної системи доводить, що, як і слова, вони можуть входити до синонімічних рядів, як і слова, можуть мати антоніми, як і слова, можуть мати варіанти (поруч із фразеологізмами жорсткої структури є й такі, що мають змінний компонент – тобто алоформу фразеологізму).

Визначення фразеологізму як структури, семантично цілісної, відтворюваної у готовому вигляді у мовленні й ідіоматично, є загальноприйнятим. Однак теоретичні дослідження і української, і англійської лексики часто обмежують чи розширюють визначуване поняття ще певними умовами.

Природа фразеологізмів полягає в тому, що під впливом соціально-побутових, політичних, й інших суспільних явищ деякі вирази в мові з часом набувають додаткового, ситуативного значення. Нового значення сталим виразам надає новий контекст. Причому, своє первинне значення вираз може втратити повністю. Отже, фразеологізми стають різновидом вторинної номінації. Таким чином з'являються одиниці мови, що у мовній системі мають особливий статус: з одного боку, компоненти фразеологічних сполук настільки тісно семантично зв'язані між собою, що це дає можливість вносити їх як окремі самостійні одиниці мови до тлумачних словників; з іншого боку, фразеологізми не є еквівалентами слів, оскільки не мають повного оформлення.

Зміст поняття “фразеологічна одиниця”, так само, як і поняття “метафори”, можна розглянути наступним чином: фразеологічна одиниця і метафора – різновиди вторинної лексичної номінації, при яких на підставі зіставлення двох понять утворюються значення за загальною ознакою, виникнення якої здійснюються в свідомості людини та обумовлюється єдністю процесів.

Фразеологічна одиниця є ефективним стилістичним прийомом, вона використовується в різних сферах мови, але найчастіше її можна зустріти в побутовій, повсякденній мові людини.

2. Класифікація фразеологізмів

Як правило, при класифікації фразеологізмів використовують запропоновану В. Виноградовим систему виділення з-посеред фразеологічних одиниць трьох основних класів фразеологізмів за ознакою їх вмотивованості чи то збереження словами-компонентами в тій чи іншій мірі значень слів-компонентів. Вчений пропонує виділяти:

а) **фразеологічні зрощення** – немотивовані одиниці, значення яких нібито зовсім не виводиться зі значень компонентів. Звичайно приводяться

приклади таких сполучень, що або мають у своєму складі слово-архаїзм, відсутнє в активному словнику сучасного мовця (збити з пантелику, дати одкоша /to rub on the /cut to the quick), або метафоричність виразу настільки відсунула значення слова у складі фразеологізму, що він уже ніяк не асоціюється з первинною денотативною його семантикою – beat about the bush, to rain cats and dogs / пекти раків, у сірка очі позичати. Такі фразеологізми у реченні виступають своєрідним синтаксичним монолітом, не допускають ніякої реструктуризації чи вкраплень у вигляді додаткових означень чи уточнень.

Отже, фразеологічні зрощення утворилися на базі переносних значень сполук, що в сучасній англійській мові перестали бути зрозумілими. Образність фразеологічних зрощень розкривається лише історично.

Наприклад, вираз “one’s fingers are all thumbs” зазнав суттєвих історичних змін і є тотожним виразу “to be all thumbs”. Фразеологізм “Kilkenny cats” очевидно, походить з легенди про запеклу боротьбу XVII століття між містами Irishtown і Kilkenny, що призвело до їх розорення.

Переносне значення стало основним для фразеологічних зрощень. Вони володіють рядом характерних ознак, а саме: а) зрощення фразеологізмів синтаксично нероздільні; б) вони можуть включати некротизми – слова, які не вживаються ніде, окрім даного зрощення; в) також до їх складу можуть входити архаїзми; г) перестановка компонентів у них в більшості випадків неможлива; д) додаткових слів у своєму складі вони не мають.

б) **фразеологічні єдності** – такі фразеологізми, що є семантично неподільними, але загальне значення мовцями все ж таки сприймається як мотивоване, асоціації не стерлися – (передати куті меду, мухи не зобидити, міняти шило на мило / to be on the seventh heaven of delight, to see red). Такі фразеологізми теж є семантично неподільними та синтаксично невідільними, у мовленні з’являються готовими, та метафоричність вислову все ж не доходить крайньої межі;

Наприклад: to burn bridges – спалювати мости; to spill the beans – видати секрет; to throw mud at smb. – поливати гряззю; to paint the devil blacker than he is – згущувати фарби; to be narrow in the shoulders – не розуміти жартів; to throw dust into smb.'s eyes – заговорювати зуби; to paint the lily – підфарбувати колір лілії, намагатися прикрасити або поліпшити що-небудь, що не потребує удосконалення.

Фразеологічні єдності частково зближуються із фразеологічними зрощеннями своєю метафоричністю та образністю. Однак, у фразеологічних єдностях образність зрозуміла вживанням сучасної мови, на відміну, від фразеологічних зрощень, де зміст розкривається лише діяхронічно.

в) **фразеологічні сполучення** – один з компонентів є зв'язаним, а інший зберігає своє денотативне значення і легко дешифрується (кидати погляд, пробігти очима, насупити брови / to take to heart, to cast a glance, to shrug one's shoulders).

До таких сполучень часто входять слова, що мають обмежену валентність супити можна тільки брови, а shrug вживається виключно зі словом shoulders.

Кількість фразеологічних сполучень у такому розумінні надзвичайно велика; сюди звичайно відносять дієслівно-іменні пери-фрази простих дієслів (to give a nod/a glance/a hug; to make haste/ an offer/sense/a promise/a pretence; take a look/a breath/a step/a vote; get a sleep/a nap/a squint – брати приклад /зобов'язання/ розгін/ціль; давати приклад/допомогу/пораду; отримати визнання/високу оцінку/ перемогу, поставити питання тощо), прикметникові сполучення з постійним епітетом (high life, high water, high treason; hot blood, hot head, hot money; bitter cold, bitter tears; – гарячі почуття, гарячі голови, чорна невдячність, холодний прийом тощо), прийменникові групи з усталеним порядком слів у функції прислівника чи прикметника (by chance, by all means, out of order, out of the ordinary, all of a sudden, with all one's might – з усіх сил, від щирого серця, до речі, у всякому випадку тощо).

3. Паремії – прислів'я та приказки

До фразеологічної системи обох мов відносимо і паремії – прислів'я та приказки, яким також властива відтворюваність і непрямая номінація. Звичайно такі мовні утворення стоять у проміжному за вмотивованістю ешелоні фразеології, їх відносять до такого ж типу, як і фразеологічні єдності (two heads are better than one; better later than never / краще пізно, ніж ніколи; одна голова добре, а дві краще).

Прислів'я та приказки (паремії) звичайно мають свою національну специфіку і відображають світобачення того чи іншого народу.

Крилаті слова – це стійкі афористичні вирази, що мають фольклорне, але частіше літературне походження, це слова якихось відомих осіб у критичних чи типових ситуаціях; вони часто перекладаються дослівно (калькуються) і мають у багатьох мовах прямі еквіваленти (the die is cast; after us the deluge, Caesar's wife is above suspicion – жереб кинуто, після нас хоч потоп, дружина Цезаря поза підозрою).

Велику групу крилатих виразів становлять крилаті слова і вирази, взяті з біблії – біблеїзми:

an eye for an eye and tooth for a tooth – око за око, зуб за зуб

the salt of the earth – сіль землі

man does not live by bread alone – не хлібом єдиним живе людина

Для контрастивного аналізу фразеології англійської та української мов класифікація фразеологізмів за ознакою їх невмотивованості, безумовно, важлива – тоді, коли за фразеологізмом, крім власне фразеологічного значення, не стоїть нічого більше, годі шукати асоціації у порівнюваній мові, і єдиним критерієм еквівалентності буде експресивність та стилістична маркованість.

Два інші підходи до виділення окремих груп (без особливої уваги до однорідності групи) – структурний та семантичний.

За структурою фразеологізми бувають дієслівними, прикметниковими, прислівниковими та комунікативними. Перші – виступають у реченні еквівалентами дієслова, другі і треті відповідно – прикметника, прислівника.

Прислів'я та приказки стоять у функції коментаря до висловлювання чи й до ситуації мовлення, непрямого наказу, повчання.

Паремії англійської та української мов можуть бути подібними за лексичним складом, комунікативним значенням та стилістичним забарвленням, та все ж значна частина і англійських, і українських прислів'їв мають свої особливості, і відповідник у порівнюваній мові часто буває тільки приблизним.

При порівнянні паремій характерним є визначення спільного асоціативного значення, аналогічність ситуації, у якій доречним є вживання прислів'я.

Ось, наприклад, як можна знайти аналог до англійського прислів'я, визначивши характер ситуації та тип паремії (в даному випадку візьмемо такі, що мають у своєму складі зоонім (назву тварини чи птаха):

ситуація: свій свого не видасть
англійські dog does not eat dog crows do not pick crow s eyes
українське ворон ворону око не виклює

ситуація: не слід сунутися у чуже товариство
англійське geese with geese and women with women
українське знайся кінь з конем, а віл з волом

ситуація: люди часто забувають, якими були в молодості
англійське old cow thinks she was never a calf
українське забув віл, коли телям був
ситуація: не слід нехтувати малим, коли велике недосяжне
англійське a bird in the hand is worth two in the bush a sparrow in hand is worth a pheasant that fly by
українське краще синиця в жмені, ніж журавель у небі

ситуація: людина мусить поводитися відповідно до товариства, в яке потрапила
англійське with foxes we must play the fox
українське між вовками по-вовчому вий

ситуація: тільки активність (робота) дасть засоби для життя
англійське the dog that trots finds a bone
українське вовка ноги годують

ситуація: подарунок є подарунок, не слід присікатися
англійське you should not look into the gift horse's mouth
українське дарованому коню в зуби не дивляться

4. Основні джерела походження фразеологічних одиниць англійської та української мов

За походженням англословні фразеологізми можна поділити на два класи: **споконвічно англійські та запозичені фразеологічні одиниці.**

Фразеологізми в англійській мові переважно є споконвічно англійськими оборотами, автори яких невідомі. Вони закріпилися в розмовній мові і набули характерного англійського колориту, який відбиває особливості англійської культури, всі вони пов'язані з традиціями, звичаями та повір'ями англійського народу, а також з переказами та історичними фактами.

Прикладами подібних широко поширених оборотів, створених народом, **споконвічних фразеологізмів** є:

good wine needs no bush – гарне вино не потребує ярлика; гарний товар сам себе хвалить (за старовинним звичаєм, шинкарі вивішували гілки плюща на знак того, що у продажу є вино);

a black sheep - паршива вівця, ганьба в сім'ї (за старим повір'ям, чорна вівця відзначена печаткою диявола);

halsyon days – спокійні, мирні дні, спокійний час (halsyon – зимородок; за давнім переказом, зимородок виводить пташенят у гнізді, що плаває морем, в період зимового сонцестояння, і в цей період, близько двох тижнів, море буває цілком спокійним);

have kissed the Blarney stone – бути підлабузником (за переказами, кожен, хто поцілував камінь, що знаходиться в замку Бларні в Ірландії, отримував дар улесливого мовлення);

as well be hanged for a sheep as a lamb – якщо судилося бути повішеним

за вівцю, то чому б не вкрасти разом і ягня (відлуння старого англійського закону, за яким крадіжка вівці каралася смертною карою через повішення).

Фразеологічні одиниці, взяті з казок та байок:

mad as a hatter - божевільний, що вижив з розуму (появі цієї ФЕ послужив образ сказаного капелюшника з твору Л. Керролла «Аліса в країні чудес»).

Cheshire cat - посміхатися хитрою, глузливою посмішкою (Чеширський кіт - один з найвідоміших персонажів казки Л. Керролла «Аліса в країні чудес»).

Goody two shoes - пайка, святоша, правильна до нудотності людина, «у тихому вирі» (стійкий вислів з'явився на основі назви дитячої книжки про скромну бідну дівчинку, яка носила тільки один черевик. Вона робила багато добрих справ і за це її нагородили другою. В кінці казки вона вийшла заміж за багатого вдівця).

Говорячи про англійські традиції, слід згадати, що найуживанішим в Англії напоєм є чай. Внаслідок цього в англійській мові існує кілька ідіоматичних виразів зі словосполученням «cup of tea»: an old cup of tea – старенька, an unpleasant cup of tea – неприємна людина тощо.

Фразеологічні одиниці, пов'язані з іменами англійських письменників, вчених, королів та ін.

Вільям Шекспір: «Hamlet»: our withers are unprung – залишити цей тлінний світ, покінчити (рахунки з життям); to shuffle off (this mortal coil) - бентежити; "Othello": the seamy side - виставляти напоказ, trifles light as air - багаті нероби.

Вальтера Скотта: Beard the lion in his den – засмутитися після веселощів, перейти від сміху до сліз;

Джона Мільтона: Fall on evil days - впасти в злидні, бідувати; тягнути жалюгідне існування;

Чарльза Діккенса: King Charles's head – нав'язлива ідея, предмет;

Байрона Дж.Г.: (as) merry as a marriage-bell – дуже веселий, життєрадісний, сповнений життя;

Кіплінг Р.: the tail wags the dog - «хвіст виляє собакою», підлеглий командує начальником.

John Hancock (у США) - особистий підпис людини (Джон Хенкок – американський державний діяч 18 століття. Він, до речі, першим підписав Декларацію незалежності США.)

Uncle Sam - США, уряд США

“He got a kick out of doing Uncle Sam,” (Jeffery Archer “No a penny more, No a penny less.”)

Фразеологізми, пов'язані з історичними фактами

Turn a blind eye -закривати очі на, навмисно ігнорувати, не помічати. Походження ідіоми відноситься до діяльності легендарного віце-адмірала Гораціо Нельсона. У 1801 році при бомбардуванні Коппенгагена, коли воєначальник противника помахав прапором на знак того, що флот Нельсона повинен був припинити дії і почати відступ, він зобразив вигаданий телескоп і підніс вигаданий телескоп і підійшов до вигаданого телескопа. , промовивши при цьому: «Я насправді не бачу сигналу.» Історики досі розходяться в думках про те, правда флотоводець вимовив цю фразу чи ні, але вираз існує і до цього дня.

Paint the town red - піти в загул, закутити, добре повеселитися (бере свій початок з легендарної ночі пияцтва. У 1837 році відомий пустун і лиходій Маркіз Уотерфорд зібрав компанію свою банду і вони влаштували акт вандалізму: розбивали вікна, скидали квіткові горщики, шви кільцями, але верхи їхніх злодіянь стало те, що вони прикрасили кілька дверей будинків і статую лебедя червоним кольором.

Read the Riot act - влаштувати рознос, зробити догану, попередити про необхідність розійтися (в 18 ст. в Англії насправді був "the Riot Act" - закон про охорону суспільного спокою. Поліцейський міг підійти до групи

порушників і зачитати статті з цього закону та попросити їх розійтися по домівках, які не підкорялися і продовжували шуміти, вирушали під варту.

White elephant-обтяжливе майно, собаки п'ята нога, подарунок, який невідомо куди подіти. (У Таїланді білі слони вважалися священними істотами, але також були видом вправного покарання. Згідно з легендою, якщо підлеглий розлютив Сіамського короля, член королівської сім'ї міг подарувати білого слона цій людині. Вони були дуже дорогими і вимагали великих витрат на догляд. Зрештою власник такої тварини був змушений продати будинок і влізти у борги, щоб прогодувати таку тварину).

В наш час англійська мова переживає неологічний бум. Велика кількість нових лексичних одиниць виникла у зв'язку з розвитком комп'ютерної техніки: to trouble-shoot – виправити, полагодити комп'ютер, to blitz out – знищити частину даних у пам'яті комп'ютера.

Розвиток преси також вплинуло на появу нових фразеологічних одиниць: green power - влада грошей; Jane Crow – дискримінація жінок; trade off – компроміс.

У театральному житті також відбулися зміни – з'явилися нові типи театрів, а разом із ними й нові назви, наприклад: theatre of absurd – театр абсурду, theatre of cruelty – театр жорстокості, theatre of fact – театр факту та ін.

У галузі кіно, телебачення та відеотехніки з'явилося багато нових технічних засобів, за ними виникла велика кількість неологізмів, наприклад: inflight movies - кінофільми, що демонструються в польоті на борту літака, inflight videosystem - відеосистема, що використовується на борту літака, satellite-delivered show - програма, що передається за допомогою супутника, chat show - інтерв'ю зі знаменитістю, що транслюється з студії та ін.

Досить велика кількість фразеологізмів англійською є **запозиченими**. Одним із найважливіших літературних джерел запозичених фразеологічних одиниць є **Біблія**. Говорячи про біблійну фразеологію в цілому, слід зазначити, що дані одиниці є важливим і цікавим пластом фразеології в

багатьох мовах світу. Біблійні тексти, багаторазово повторювані в рамках церковних богослужінь, а в побуті, у світському середовищі – як авторитетні цитат, стали звичною частиною мовного побуту, відтворюваними оборотами та виразами.

Під біблеїзмом традиційно розуміють стійкі мовні одиниці зі структурою слова, словосполучення та речення, генетично пов'язані з текстом Святого Письма і увійшли до спільна національна мова з Біблії.

Наприклад: *the apple of one's eye*, який має значення «щось дуже важливе, дороге, цінне, зіниця ока».

Біблійні фразеологічні одиниці *a tree of knowledge of good and evil* – дерево пізнання добра і зла,

a tree of life – дерево життя, *a thorn in the flesh* – джерело постійного роздратування, більмо на оці тощо. Є іншими представниками досліджуваної групи, які виникли внаслідок переосмислення вільних словосполучень Святого Письма.

Міжмовні запозичення. Велика кількість англійських фразеологізмів пов'язана з античною міфологією, історією та літературою. Багато з цих фразеологізмів носять міжнародний характер, оскільки зустрічаються у низці мов: *Achilles' heel* (чи *the heel of Achilles*) – ахіллесова п'ята;

the apple of discord – яблуко розбрату; *Augean stable(s)* - авгієві стайні;

the golden mean – золота середина.

Фразеологічні запозичення з французької: *castles in Spain* – повітряні замки, *the fair sex* – прекрасна підлога; *gilded youth* – золота молодь.

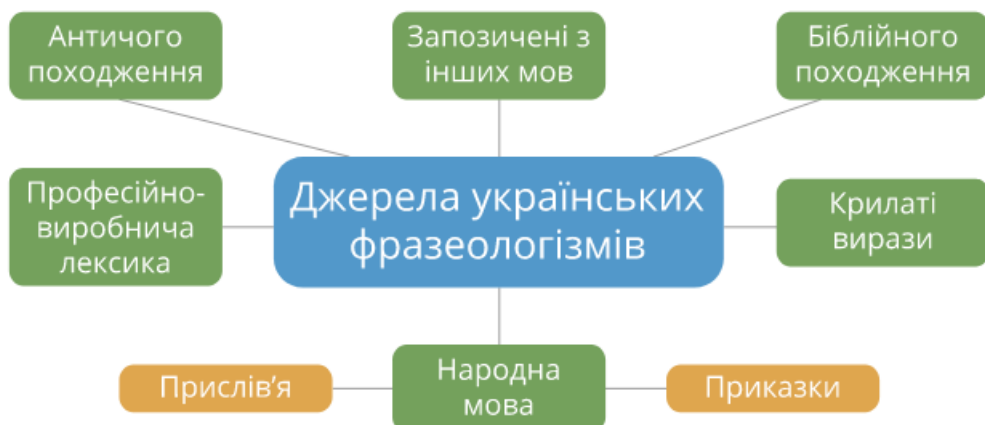
Фразеологічні запозичення з німецької мови: *blood and iron* – «залізо та кров», нещадне застосування сили (нім. *Blut und Eisen* – принцип політики Бісмарка, який прагнув об'єднати Німеччину силою пруської зброї); *a place in the sun* – місце під сонцем, декларація про існування. Вираз, перекладений французькою *la place au soleil* (Паскаль), згодом був забутий і знову перекладений з німецької *Platz an der Sonne*.

В англійській мові зустрічаються запозичення та інших мов. З датської мови: *an ugly duckling* – гидке каченя (людина, несправедливо оцінений нижче своїх переваг, що проявляються несподівано для оточуючих; за назвою казки Г.Х. Андерсена про гидке каченя, яке виросло і стало прекрасним лебедем).

Багато фразеологічних одиниць прийшло до Англії зі США. Вони відносяться до внутрішньомовних запозичень. До таких "американізмів" відносяться, наприклад, *face the music* - стійко переносити неприємності, розплачуватися; *the green light* – зелена вулиця, свобода дій; *spill the beans* – видати секрет, проговоритися, проговоритися.

Отже, бачимо, що джерела поповнення фразеологічного фонду англійської досить різноманітні. У фразеологізмах містяться та зберігаються етнокультурні цінності багатьох країн і народів, різні етапи історичного розвитку. Також Великобританія, будучи «країною традицій», свято шанує спадщину минулого, яка гідна поваги і дотримується тенденцій сучасного суспільства, що так само відбивається у фразеологічних одиницях англійської.

Серед основних джерел творення і поповнення фразеологізмів української мови є **жива народна мова, з якої надходять у літературну влучні вирази, дотепи, жарти**. Такі вислови пов'язані з обрядами, звичаями, побутом і характером народу.

Отже, основними джерелами фразеології є:

- вислови релігійного походження: *наріжний камінь, не хлібом єдиним, вовк в овечій шкурі, Содом і Гомора, пити гірку чашу, берегти як зіницю ока* ;
- прислів'я, приказки, ж – однакові за лексичними і структурно-граматичними особливостями, але різні за змістом усталені звороти, жартівливі вислови взяті з народного мовлення: *баба з воза – коням легше, про вовка промовка, чужими руками жар загрібати, накрити мокрим рядном, п'ятами накивати*,
- вислови античної літератури: *ахіллесова п'ята, прокрустове ложе, жертва Амура, дамоклів меч, троянський кінь*;
- крилаті вислови українського (літературного) походження: *ні до солі (ніколи) «тепер їй, бачу не до солі» (Котл.)*;
- первісно професійно-технічні вислови: *куди голка, туди й нитка, грати першу скрипку, куй залізо, поки гаряче, з космічною швидкістю, кинути всі козири*;
- висловлювання видати і відомих майстрів художнього слова: *А хура й досі там (Л. Гліб.), У ріднім краї навіть дим солодкий та коханий (Л. Укр.)*;
- вислови офіційно-ділової мови: *брати участь, оголосити подяку, ухвалити резолюцію*.

Питання для самоперевірки:

1. Що таке фразеологізм?
2. На які групи поділяють ФО?
3. Доведіть, що фразеологічний склад певної мови є системою.
4. Які типи фразеологізмів виділяють з точки зору семантичної злитності компонентів? Охарактеризуйте кожен з цих типів.
5. Визначте типи фразеологізмів за ступенем семантичної злитності компонентів: *бити байдики, вищий навчальний заклад, п'ятами накивати, біла ворона*.
6. Назвіть основні джерела походження фразеологічних одиниць в англійській та українській мовах.
7. Що таке “паремії”? Чи є різниця між прислів'ями та приказками і крилатими виразами?

Література:

Основна:

1. Верба Л.Г. Порівняльної лексикології англійської та української мов. – Вінниця: Нова Книга, 2008.
2. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Конспект лекцій, ступінь бакалавр / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, каф. іноземної філології, українознавства та соціально-правових дисциплін; І.Ю. Сіняговська. Кривий Ріг : [ДонНУЕТ], 2019. 149 с.
3. Куц М.О. Порівняльна лексикологія англійської та української мов: Навчальний посібник. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2021. 197 с.
4. Глущенко В.А., Ледняк Ю.В., Овчаренко В.М., Рябініна І.М. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. Слов'янськ: ПП «Канцлер», 2006. 28 с.
5. Данцева А.В., Цариненко Т.А. Происхождение фразеологизмов современного английского языка
URL: <file:///E:/Users/User/Downloads/proishozhdenie-frazeologizmov-sovremennogo-angliyskogo-yazyka.pdf>

Додаткова:

6. Кравцова І.І. Фразеологізми в сучасній англійській мові: визначення, підходи, класифікації // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, 2016. № 20. Том 2. С. 29-32.
7. Беликова И.Ф. Роль фразеологизмов в лексической системе языка // Гуманитарный вестник, 2013. Вып. 7. С. 1-6.
URL: <http://hmbul.bmstu.ru/catalog/pedagog/engped/90.html>
8. Английский язык. Конспект лекций по фразеологии: Учебное пособие для студентов специальности 031001 «Филология» / Т.С. Соловьева. – Петропавловск-Камчатский: КамчатГТУ, 2007. 102 с.

Лекція 9

ЕТИМОЛОГІЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

План основних питань теми:

1. Етимологія як розділ лексикології
2. Власномовна лексика. Спільноіндоєвропейська лексика
3. Запозичення, основні типи запозичень. Асиміляція запозичень
4. Інтернаціоналізми та псевдоінтернаціоналізми

1. Етимологія як розділ лексикології

Історична лексикологія – розділ мовознавства, який вивчає історію лексичного складу мови, його формування й розвиток, історію слів та їх значень, зміни в різних групах слів.

З історичною лексикологією тісно пов'язана етимологія.

Етимологія (від гр. *etymon* "істина" і *logos* "наука") – розділ мовознавства, який вивчає походження слів. Слово етимологія вживається також у значенні "походження слова".

Завдання й основна мета етимології – знайти й пояснити давні (первинні) значення та форми слів. Важливим поняттям етимології є внутрішня форма, тобто спосіб мотивації слова, семантична й структурна співвіднесеність морфем, із яких воно складається, з іншими морфемами. Іншими словами, внутрішня форма - це покладена в основу називання ознака при утворенні нового значення, яке відображає ту ознаку, за якою названо предмет. Внутрішня форма мотивує звуковий вигляд слова, вказує причину, за якою дане значення виражене саме цим словом

Основою етимологічної методики є порівняльно-історичний метод дослідження різних одиниць мови, що спирається на закони фонетичних змін, морфонологічні закономірності, закономірності морфологічних змін і т.д. Залежно від характеру історичних змін, пережитих словом, і його співвідношення з потенційними спорідненими лексемами в окремих випадках етимологічного аналізу домінуючого значення набуває аналіз різних структурних елементів або значення слова.

2. Власномовна лексика. Спільноіндоєвропейська лексика

За своїм походженням лексика англійської та української мов має такі пласти:

- а) спільна індоєвропейська лексика. Відповідники у двох мовах можуть бути схожими (*nose, son, mother, brother /ніс, син, мати, брат*) або ж мати

розбіжності у звуковій формі, що відбивають історичні фонологічні процеси, які у двох мовах проходили по-різному (*three, full, apple / три, повний, яблуко*). До того ж семантичний розвиток теж дав значні відмінності у значеннях слів - нелінгвісту непросто знайти спільне у словах *stone і стіна, sit і сидіти, work і вергати, answer і сварити* (хоча слово *swear* залишилося на відчутно близькій асоціативній відстані);

б) у англійській мові питомих германських, а в українській питомих слов'янських елемент;

в) **запозичення.**

Слова індоєвропейського і германського походження в англійській мові та слов'янського походження в українській належать до базового словника (=питомі слова), стилістично нейтральні чи розмовні, а у випадку їх застарілості належать до книжної лексики.

У запозичень, залежно від того, коли запозичення увійшло до мови і наскільки воно асимільоване, статус і стилістична маркованість можуть бути різними.

Для контрастивного вивчення статус іншомовного слова та специфіка семантики і вживання запозичень є важливою і має певні особливості у двох порівнюваних мовах.

Запозичення у мові з'являлись на протязі всього процесу її розвитку. Джерела запозичень були різними, як різними були і причини появи у мові іншомовних лексем. Так, процеси християнізації в англійській мові дали значний латинський елемент для позначення понять даної доктрини і релігійних ритуалів, що цілком закономірно, адже у язичницьких віруваннях не було відповідних понять. В українській мові цю нішу заповнили грецизми, та якщо подивитися глибше, то багато латинських елів, запозичених англійською мають грецьке походження (*єпископ і bishop, апостол і apostle*) і спорідненість таких слів теж досить прозора.

3. Запозичення, основні типи запозичень. Асиміляція запозичень

Закономірними є запозичення із мов сусідніх народів, запозичень, отриманих внаслідок завоювань (французькі в англійській, полонізи чи тюркізи в українській).

Новітня історія розвитку мов дала потужний пласт запозичень для позначення нових філософських, економічних, юридичних і технічних понять, явищ та предметів. Ці запозичення мають термінологічний характер, використовуються у спеціальних терміносистемах, у кожній з яких мають чітко визначене значення, проте з розвитком суспільства можуть перетинати чисто термінологічні межі і входити до нейтральної, а іноді і до розмовної сфери вжитку.

Давні запозичення давно асимілювалися у мовах, стали природним її компонентом, увійшли до базового словника і не сприймаються носіями мов як слова іноземного походження (наприклад, слова *street, table, chair, cousin wall* etc; українські *кума, праця, хлопець, казан, хліб, хворий, хватати*). Пізніші запозичення можуть бути не повністю асимільованими, мати особливості фонетичного та граматичного характеру.

Повністю асимільоване запозичення сприймається природно, входить у регулярну парадигму своєї частини мови, є активним компонентом словотворчих процесів (тобто є базою для подальшої деривації, словоскладення та семантичного розширення) і не має нехарактерних для даної мови звуків.

Запозичені в англійську мову з латинської ще у першому тисячолітті н. е. такі слова, як *dish (discus), cheese (caseus), chalk (calcium), mile (mila passum)*, чи на початку другого тисячоліття скандинавські *skirt, sky, window, fellow, egg, give, they* - та навіть і більш пізні французькі, такі як *parliament, gentle*, давно стали невід'ємною частиною англійського словника і фактично не мають слів з аналогічним значенням власне англійського походження.

А в українській мові такі слова, як *хлопець, зичити, сподіватися, мешкати, застава, пильнувати, блазень, необачний, прикрий, шаленств* - польського, а *брама, вагатися, влада, власний, ганьба, гасло, замок,*

постать, праця, смутний, табір - чеського походження, та вони увійшли до основного лексичного фонду мови, не мають інших найменувань і природно сприймаються як свої. Те ж саме можна сказати про досить-таки численні тюркізми, так як *торба, батіг, казан, кайдани, отаман, баран, беркут, бугай, кабан, ковбаса, бурлака* - вони так давно запозичені, увійшли до усної народної творчості - народних казок, пісень, дум, що можемо говорити про їх повну асиміляцію.

З іншого боку, в обох мовах існують слова і вирази, що зовсім не є асимільованими. Це **варваризми**, що в англійській мові графічно виділяються курсивом, а в українській зберігають (здебільшого) латинську графіку. Значна кількість таких слів належить до книжної лексики і має латинське, італійське чи французьке походження. Слід зазначити, що ці слова входять як до англійського, так і до українського словника - це частина юридичних термінів, а також спеціальних термінів у музичній, медичній та інших терміносистемах: *alter ego, status quo, bona fide, condicio sine qua non, ad hoc, ad infinitum, honoris causa, persona non grata, modus Vivendi, mutatis mutandis, vox populi; enfant terrible, tet-a-tet, bon vivant, cordon bleu, merci, Grand Prix; a cappella, andante, presto, consiglieri* тощо.

У той же час в українській мові багато з таких запозичень, хоч і фіксуються словниками іншомовних слів як варваризми у їх висхідній формі, у щоденному вживанні проходять стадію графічної асиміляції, як, наприклад:

Демонтовані ворота *де-юре* були оприбутковані як цілісна металева конструкція і відправлені на склад; *де-факто* ж їх порізали на шматки вагою від трьох до десяти тонн (УМ, 07.06)

Працюючи над власним варіантом "Пісні...", я вирішила її виконувати *a капела*, щоб слухачів від тексту не відволікала мелодія (День, 11. 00)

Часткова асиміляція спостерігається тоді, коли слово:

а) зберігає фонетичні особливості мови, з якої воно запозичене. Так, в англійській мові значна частина пізніх французьких запозичень має наголос на останньому складі (*police, machine*), німий приголосний у кінці

(*ballet, coup-d'etat - государственный переворот*) та звук *z* (*garage, bourgeois*). Ці особливості нехарактерні для слів питомих, чи тих, що повністю асимілювались у мові. Українські слова іншомовного походження, хоч і можуть зберігати наголос мови-джерела, мало відрізняються фонетично від слів українських, де наголос не є фіксованим (пор. *кіно/село*). Фонетичні особливості мови-джерела спостерігаємо тільки у частини французьких запозичень, де після *b, n* і *v* зберігаються нехарактерні для української мови звуки: *бюро, карбюратор, вестибюль, пюре* тощо.

- б) Часткова асиміляція слова, що виявляється у граматичних обмеженнях на вживання слова, характерна для української мови і дуже мало виявлена у англійських запозичень.

В англійській мові існує група іменників, запозичених з латинської мови ще у XVI-XVII ст., що зберігають латинські закінчення множини *radius, bacillus, cactus, coccus; datum, colloquium, auditorium, memorandum - radii, bacilli, cacti, cocci; data, colloquia, auditoria, memoranda*. Ці слова переважно належать до лексики книжної; тоді, коли вони входять у широкий вжиток (як, наприклад, *radius* (мн.: *-dii* or *-diuses*) чи *cactus*, (мн.: *-tuses* or *-ti*), то отримують англійські закінчення *i*, можна сказати, стають повністю граматично асимільованими - *radiuses, cactuses*. Що стосується переважної частини інших запозичень, то вони легко вписуються у парадигми будь-якої частини мови навіть тоді, коли мають фонетичні особливості мови-джерела.

Have you rendezvoused the Ice Hunter.

В українській мові частково асимільовані слова можуть мати обмеження на відмінювання (це стосується тих іменників, що не мають відповідних звуків у закінченнях українських іменників (*-y, -i*) та частини запозичень, що мають кінцеві *-o*, та *-e*: *ноу-хау, рандеву, джакузі, метро, авокадо, галіфе, портмоне*. Вони також не приймають закінчень для позначення множини.

Українські запозичені іменники, що закінчуються на приголосний, досить легко вписуються у парадигму другої відміни: стало *моветоном*.

Ми вже бачили багато *сіквелів* (*sequel - продолжение*): наприклад, “Міцний горішок-2”.

Запозичене слово може втратити ознаки граматичної форми слова. Так, наприклад, *бактерія* (лат. *bacteria* множина від *bacterium*) - при запозиченні набуває граматичного значення однини, а форма множини вкладається у систему іменників I відміни. *Чипси*, *джинси* та *памперси* отримали українські закінчення множини попри вже наявну в англійській формі (*chips, jeans, памперс*) флексію з відповідним значенням.

Оскільки дієслово завжди оформлюється суфіксами, то дієслова іноземного походження граматично мало чим відрізняються від слів питомих — *моніторити, рикошетити, лобіювати*.

в) Запозичення в українській мові також можуть мати обмеження у словотворі (хоча тут вони менш виражені *бордо - бордовий, темно-бордовий*, але *хакі, ноу-хау, от кутюр, прет-а-порте*).

У розмовному чи неофіційному мовленні словотворчі обмеження поступово зникають, від іменників та прислівників утворюються прикметники, дієслова тощо.

Особливо слід відзначити питання семантичної асиміляції - слова іноземного походження, якщо вони позначають явське чи предмет, характерний тільки для мови-джерела, і завжди мають “екзотичну” конотацію. Їх іноді називають екзотизмами (регіоналізмами чи етнографізмами). Так, наприклад, запозичення з російської та гінді *knut i muzhik, nabob raja* хоч і вживаються Теккереем у книзі “Vanity Fair”, вони стосуються тільки російських чи індійських реалій. Такі запозичення як *Verkhovna Racla, hetman* не стали в англійській мові словами без українського колориту, отже їх можна вважати семантично не асимільованими (хоча граматично вони можуть мати всі ознаки англійських слів).

До таких регіоналізмів, що не втрачають зв'язку з територією, для якої вони характерні, належать назви рослин, тварин, географічних особливостей, титулів чи соціальних інститутів. Вони запозичуються в інші мови зі

збереженням звукової форми, наголосу мови джерела, переважно є частково асимільованими фонетично чи граматично і мають однаковий статус в англійській і українській мовах. Це *kangaroo*, *baobab*, *wigwam*, *rajah*, *sheikh*, *knesset*, *maquis* (укр. кенгуру, ігуана, баобаб, вігвам, раджа, шейх, кнессет, макі). Про семантичну асиміляцію можна говорити тоді, коли слово набуває метафоричного переосмислення:

Деякі з таких запозичень можуть асимілюватися повністю, якщо поняття, позначене цим словом, набуває поширення за межами регіону: *parliament* - парламент, *shampoo* - шампунь, *ketchup* - кетчуп.

Дуже близькими (власне, це і є підвид запозичень) до таких лексичних одиниць є кальки - утворення нового слова, фразеологізму чи нового значення слова шляхом буквального перекладу відповідної іншомовної одиниці. Тут ми маємо:

- а) словотворчі кальки *sui + cide* — само + губство, *sub + ject* — під + мет (ати);
- б) фразеологічні кальки *rest on one's laurels* — спочивати на лаврах; англ. *wet work* з російської “мокрос дело”:

Фразеологічні кальки - найчастотніша структура з-посеред так званих крилатих виразів, фраз, часто метафоричних і близьких до прислів'їв чи фразеологізмів структури словосполучення. Як правило, вони мають автора, та мовець, що вживає його, не завжди знає це.

Фр. *après nous le déluge* - *after us the deluge* - після нас хоч потоп
(слова пані Дюбаррі, звернені до Людовіка XV)

Лат. *aléa iacta est* - *the die is cast* - жереб кинуте (Юлій Цезар при переході через Рубікон) *the lion's share* - лєвова частка (з грецької, з відомої байки Езопа)

- в) семантичні кальки - *hot news* - гарячі факти (новини), *hot line* - гаряча лінія.

Детальніше вивчення лексики може дати приклади:

- г) напівкальбок: *workaholic* - трудоголік та

д) псевдокальок, коли внаслідок неправильного поділу на морфеми іншомовного слова чи фразеологізму отримуємо *n'etre pas dans son assiette* - *бути не в своїй тарілці* * (приложение!!!)

4. Інтернаціоналізми та псевдоінтернаціоналізми

Частина слів, які є в англійській мові запозиченнями з інших мов, перейшли в інші мови, в тому числі і українську. Ці слова можуть зберігати певні особливості мови, з якої вони були запозичені, і певною мірою їх неанглійське походження є досить прозорим. Та, увійшовши в англійську мову, вони дуже швидко з неї були запозичені в інші мови, отже стали маже інтернаціональними. Це такі слова, як *terrace* (порт.), *banana* (ісп. з африканських мов), *chocolate* та *cacao* (ісп. з мови центральноамериканських індіців), *khaki* (з урду), *ikebana*, *judo*, *karaoke*, *karate* (всі чотири - з японської). В українській мові маємо - *тераса*, *банан*, *шоколад*, *какао*, *хакі*, *ікебана*, *дзюдо*, *карооке*, *карате*. Можна дискутувати, яким шляхом і з якої мови прийшли в українську ці слова, але при всій повазі до, скажімо, японської, все ж можна припустити, що прийшли ці слова саме через їхнє проникнення в англійську, можливо, згодом у російську, а те, що вони проникли також і до багатьох інших мов, дає підстави їх віднести до слів інтернаціональних.

Особливу групу слів в лексичній системі становлять так звані інтернаціональні слова або **інтернаціоналізми**. Інтернаціоналізми - це здебільшого термінологічні утворення з морфем грецького та латинського походження у різних сферах життя - науки, культури, політики тощо. Їх особливістю є те, що ні в грецькій, ні в латинській мові таких слів не було (скажімо, *телефон*, *організація*, *інавгурація*, *консиліум* / *telephone*, *organization*, *inauguration*, *consilium*). Такі інтернаціоналізми могли виникати у різних мовах, та вони мають схожу форму і приблизно однаково звучать в українській та англійській мовах.

З-посеред інтернаціоналізмів та англійських запозичень в українській мові можна виділити такі, які відрізняються за значенням і можуть лише

становити труднощі при перекладі, створюючи хибне уявлення про ідентичність значення, в той час коли в українську мову таке слово запозичене лише в одному сенсі Англійською це слово *cabinet* - кабінет, коли йдеться про уряд, кабінет міністрів, але в англ. це ще і шафа спеціальної конструкції з шухлядками (шкаф с выдвигными ящиками; застеклений шкафчик, горка). Такі інтернаціоналізми, що збігаються одним із значень і відрізняються іншими значеннями багатозначного слова, називаються **частковими інтернаціоналізмами**. Сюди входять, наприклад, такі: *address* (обращение; речь; официальное выступление; адрес (юбилейный)) *tact*; *ловкость*, (умелое) *обхождение*), *форма обращения* (как называть того, к кому обращаются с речью) 7) *приписка* (регистрация судна в определенном порту, порту приписки)

Minister дип. посланник; советник посольства *Syn: envoy* б) агент; исполнитель, слуга - *minister of vengeance* *Syn: agent* 3) священник *Syn: brother*, *father*, *monk*, *pastor*, *preacher*, *priest*, *reverend*, *clergyman*

Псевдоінтернаціоналізми, значення яких зовсім відрізняються у двох мовах - це класичний приклад хибних (чи фальшивих) друзів перекладача (*accurate*, *academic*, *technique*, *familiar*, *faculty*, *scholar*, *intelligence*, *composition*, *anonymous*, *figure*, *data*, *order*).

Псевдоінтернаціоналізми:

Renta - вид прибутку з капіталу, землі, майна, який власники регулярно одержують незалежно від заняття підприємницькою діяльністю - *rent* (the money, that someone pays for the use of a room, a house etc);

complexion - the natural colour or appearance of the skin on your face - *комплексія* - будова тіла;

compositor - someone who arranges letters, pictures etc. On a page before they are printed - *композитор* - автор музичного твору;

ammunition - боеприпасы; снаряды, патроны; подрывные средства; bullets, shells, etc. that are fired from guns - *амуніція* - речі (крім одягу і зброї), які становлять спорядження військовослужбовця;

prospect - a possibility that something you hope for will happen soon;
проспект - а) широка вулиця в місті; б) поширений виклад плану, зміст якої-небудь наукової праці, учбового посібника; рекламна листівка або брошура з описом товару або умов торгівлі;

pathetic - жалостный; трогательный, умильный something or someone that is pathetic is so useless, unsuccessful or badly done that they annoy you causing or evoking pity, sympathetic sadness, sorrow, etc.; pitiful; pitiable; *патетичний* - пристрасний, піднесений, пафосний, притаманний творам літератури, музики, кіно, театру тощо;

sympathetic - willing to try to understand someone else's problems and give them any help they need - *симпатичний* - який викликає почуття прихильності, доброзичливості;

trivial - unimportant or of little value - *тривіальний* - звичайний, позбавлений оригінальності.

Часто під час перекладу псевдоінтернаціоналізмів виникає багато помилок. Наприклад, у спорті запозичили такі слова, як: *trainer* - тренер, *box* - бокс, *knockout* - нокаут. При перекладі ці слова набувають нових значень, які відсутні в українських інтернаціональних аналогах.

Поширення інтернаціоналізмів у словниковому складі мови сприяє її більш ефективному використанню в процесах міжнародного обміну інформацією.

Псевдоінтернаціоналізми або міжмовні омоніми - це пара слів у двох мовах, які схожі за написанням чи вимовою, але відрізняються у значенні. Причинами виникнення міжмовних омонімів є: зсув семантики у споріднених мовах, коли слово з мови-предка набуває різних значень у процесі окремого розвитку мов-нащадків; зміна семантики запозичення (при запозиченні іншомовного слова змінюється його значення, воно стає неточним відповідником слова-джерела (тюрк. *балык* (риба) - *балик* (укр.) - солена спинка риб цінних порід); випадковий збіг (угор. *lanu* - дівчина - укр. *лань*).

Псевдоінтернаціоналізми ще називають “фальшивими друзями перекладача” через те, що перекладач може хибно сприйняти подібність форм певних двох слів за подібність і їхніх значень.

В області лексики “хибні друзі перекладача” не тільки дезорієнтують перекладача, але деколи можуть вводити в оману і фахівця-філолога (зокрема лексикології, перекладача-професіонала, викладача).

Існує багато псевдоінтернаціональних слів, або “хибних друзів перекладача” (англійською мовою для таких слів запозичується французький вираз “faux amis” – хибні друзі).

Псевдоінтернаціоналізми в українській та англійській мовах можуть мати схоже написання і вимову, але абсолютно різне значення, наприклад “resin” – це “смола”, а не “резина”, “troops” – це “війська”, а не “трупі”, “artist” – це “художник”, а не “артист”, “colon” – це “двокрапка”, а не “колонна”, “familiar” – це “відомий”, а не “фамільярний”, “magazine” – це “журнал”, а не “магазин”, “data” – це “дані”, а не “дата”, “physique” – це “статура”, а не “фізик”.

Складнішими випадками є ті англійські «хибні друзі перекладача», які лише в одному або двох значеннях співпадають з українськими словами, але розходяться в інших.

До таких слів відносяться: authority влада рідше - авторитет; aggressive енергійний, наполегливий, а не лише агресивний; balance сальдо, залишок, а не лише баланс; cabinet мебельна секція, а якщо і “кабінет”, то “міністрів”, тобто уряд; camera фотоапарат, рідше - камера; concrete бетон, а не лише конкретний; contribution вклад, рідше - контрибуція; control управляти, а не лише контролювати; credit заслуга, а не лише кредит; dramatic вирішальний, а не лише драматичний; figure рисунок, цифра, а не лише фігура; intelligence розвідка, а не лише інтелект и ум; interest процент (в банку), а не лише інтерес; international міжнародний, інтернаціональний; liberal гуманітарний (про освіту), а не лише ліберальний; mark метка, пляма, марка, але не

поштова; momentum інерція, поштовх, а якщо момент, то важливий, пам'ятний.

Щоб випадково не стати жертвою фальшивих друзів перекладача, перекладачі-початківці повинні знати якомога більше псевдоінтернаціоналізмів, а у разі невпевненості у точності перекладу подібних слів перевіряти відповідники за словником.

Знання такої лексики необхідне для правильного декодування текстів, найкращими способами передачі псевдоінтернаціоналізмів є: переклад через транскрибування або передача звукової структури, переклад за допомогою транскрибування, описовий переклад, переклад через синонімічну заміну.

Перекладачу слід надзвичайно уважно розглянути цю проблему тому, що незнання цих слів може призвести до серйозних непорозумінь, адже аналогії з рідною мовою часто є помилковими і в результаті цього переклад є невірним.

Питання для самоперевірки:

1. Що вивчає етимологія? Що таке “народна етимологія”.
2. Які пласти за своїм походженням має лексика української та англійської мов?
3. Які слова належить до “питомих” в обох мовах?
4. Що важливо враховувати для контрастивного вивчення статус іншомовного слова?
5. Що таке запозичення? З яких мов частіше запозичуються слова в англійську мову? З яких мов частіше запозичуються слова в українську мову?
6. Який сьогодні відсоток запозичень в англійській мові?
7. Наведіть приклади повністю асимільованих і частково асимільованих слів.
8. Що таке “варваризми”. Наведіть приклади.
9. Дайте визначення “інтернаціоналізмам”. Наведіть приклади.
10. Надайте приклади псевдоінтернаціоналізмів.

Література:

1. *Верба Л.Г. Порівняльної лексикології англійської та української мов. – Вінниця: Нова Книга, 2008.*

2. Мизин Т.О. Курс лекцій з порівняльної лексикології англійської та української мов. Навчальний посібник для студентів III курсу факультету лінгвістики. – Київ, 2005.
3. Борисенко О.А. *Lecture notes on Contrastive Lexicology*. Курс лекцій для перекладацьких від-нь вищ.навч.закл. – К.:МАУП, 2005.
4. Ніконова В.Д. Порівняльна лексикологія англійської та української мов. – Конспект лекцій. – Дніпропетровський університет економіки та права, - Дніпропетровськ, 2006.
5. Глуценко В.А., Ледняк Ю.В., Овчаренко В.М., Рябініна І.М. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: Навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. – Слов'янськ: 2006. 28 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

«Порівняльна лексикологія англійської та української мов»
для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня
зі спеціальності 035 «Філологія»

Укладач: Валуєва Наталія Миколаївна

51918, м. Кам'янське, вул. Дніпробудівська, 2

Підписано до друку 25.01. 2023 р.

Формат А5 Обсяг_4.6 др. арк.

Тираж _50_ екз. Замовлення _19_